

Zeynalova Əzizə

Mövzu:

**Bazar münasibətləri şəraitində büdcədən kənar fondların
formalaşmasının problemləri**

GİRİŞ

I FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....

- 1.1. Büdcədənəknar fondlar - maliyyə sisteminin həlqəsi kimi.....
- 1.2. Büdcədənəknarfondların mahiyyəti və təşkili formaları.....
- 1.3. İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədənəknar fondlarının formalaşması təcrübəsi....

II FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNARFONDLARINFORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....

- 2.1. Müasir şəraitdə büdcədənəknar fondların formalaşması xüsusiyyətlərinin təhlili.....
- 2.2. Azərbaycanca fəaliyyət göstərən büdcədənəknar fondların formalaşmasının müasir vəziyyətinin tədqiqi.....

III FƏSİL. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ BÜDCƏDƏNKƏNARFONDLARIN VƏSAİTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....

- 3.1. Dövlət Sosial Müdafiə və Dövlət Neft Fondlarının vəsaitlərinin istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması yolları.....
- 3.3. Büdcədənəknar fondların vəsaitinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi.....

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Büdcədən kənar fondların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial — iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Büdcədən kənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Büdcədən kənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədən kənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Büdcədən kənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədən kənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Dövlətin büdcədən kənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur. Respublikada bu fondların vəsaiti yeni istehsal səhələrinin yaradılmasında, işçilərə yeni ixtisas verilməsində və əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Qeyd edilənlər "Bazar münasibətləri şəraitində büdcədən kənar fondların formalaşması problemləri" mövzusunda dissertasiya işinin aktual bir problemə həsr edildiyini göstərir. Büdcədən kənar dövlət fondları dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitutsiya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır. Büdcədən kənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olub maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcədən kənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahidə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə nəzarət edir. Büdcədən kənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət

aktları ilə reqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkili və istifadəsi qaydaları göstərilir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycanca büdcədən kənar fondların formalaşdırılması problemləri və bu sahədə qanunvericilik üzrə bazanın yaranması məsələlərini tədqiq edən müasir alimlərdən D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı, A.M.Kərimov, Ş.Ş.Bədəlov, S.S.Səfərov, S.M.Məmmədov, B.A.Xankişiyev və başqalarının xidmətləri böyükdür.

Büdcədən kənar fondların formalaşdırılması problemlərinin nəzəri cəhətdən tədqiq olunması zəruriliyi, iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində onun xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını dünyanın və ölkəmizin iqtisadçı alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, problemlə əlaqədar fərmanlar, hökumətin sərəncamları, digər hüquqi normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi büdcədən kənar fondlarının formalaşdırılması problemlərini tədqiq etməkdən ibarətdir. Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıda sadalanan vəzifələr qarşıya qoyulmuş və öyrənilmişdir:

- Büdcədən kənar fondların mahiyyətinin açıqlanması;
- Büdcədən kənar fondların formalaşması xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilməsi;
- Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcədən kənar fondların müasir vəziyyətinin təhlil və qiymətləndirilməsi;
- İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədən kənar, xüsusi fondları və onların ölkə iqtisadiyyatında rolunun açıqlanması;
- Müasir şəraitdə respublikamızda büdcədən kənar fondların formalaşmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin açıqlanması.

Tədqiqatın obyektı. Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcədən kənar fondlar, predmetini isə bu fondların formalaşması problemlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, DSMF, ADNF, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Vergilər Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatlarından, Azərbaycan və xarici dövlətlərin dövrü mətbuatının təhlili üzrə məqalələrdən və internet materiallarından istifadə edilmişdir.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyasından ibarətdir.

İFƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Büdcədənkənar fondlar - maliyyə sisteminin həlqəsi kimi.

Maliyyənin elmi anlayış kimi çox uzun tarixi olmasma baxmayaraq, onun mahiyyəti hələ tam açılmamışdır. Cəmiyyətin inkişafında maliyyənin rolu artdıqca və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə etdikcə iqtisadçı və maliyyəçilər arasında maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları haqqında müxtəlif baxışlar formalaşmağa başlamış, yeni-yeni fikirlər səslənmişdir. Maliyyə barəsində ən mübahisəli məsələlərdən biri maliyyənin iqtisadi təbiəti və maliyyə münasibətlərinin əhatə dairəsidir. Bir sıra maliyyəçi-alimlər belə hesab edirlər ki, maliyyə təkrar istehsalın ikinci mərhələsi olan bölgü və yenidən bölgü mərhələsində meydana çıxır. Yəni maliyyənin mahiyyəti ictimai məhsulun dəyərinin bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə bağlıdır. Digər qrup iqtisadçılar isə ümumiyyətlə maliyyəyə təkrar istehsal anlayışı kimi baxırlar. Bu qrup maliyyəçilər həmçinin maliyyənin əsasını mübadilə mərhələsində meydana çıxan pul münasibətlərində görürlər.

Məlum olduğu kimi, bölgü və mübadilə özünəməxsus, xüsusi iqtisadi ifadə formaları olmaqla təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərini təşkil edir. Ona görə də maliyyənin mahiyyətini təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərində meydana çıxan münasibətlərlə bağlamaq qeyri-mümkündür. Maliyyənin mahiyyətini alqı-satqı fəaliyyətləri üçün əsas olan və əmtəə dövriyyəsi prosesində meydana çıxan milli məhsulun dəyərinin pul formasında bölgüsü ilə bağlamaq daha düzgün olar.

Maliyyə anlayışı pul münasibətlərini ifadə etməsinə baxmayaraq, o heç də bütün pul münasibətlərini əhatə etmir. Pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə nisbətən daha geniş anlayışdır. Hazırkı şəraitdə hər bir cəmiyyətdə bir sıra pul münasibətləri fəaliyyət göstərir. Bunlara aiddir: dövlətlə müəssisələr, dövlətlə əhali, ayrı-ayrı müəssisələr, müəssisələrlə əhali, ayrı-ayrı müəssisələr arasında olan pul münasibətləri. Maliyyə müasir cəmiyyətin inkişafının mühüm elementlərindən biridir. Bu anlayış qədim latın sözü olub, "financia" sözündən götürülmüşdür, hərfi mənası pul tədiyyəsi deməkdir. Maliyyə ilk dəfə olaraq pul tədiyyəsi anlayışı kimi

XII-XV əsrlərdə İtaliyada tətbiq olunmağa başlanmışdır. Sonralar bu anlayış tədriclə bütün dünyada istifadə olunmağa başlamış və beynəlxalq status almışdır.

Maliyyə münasibətlərini digər pul münasibətlərindən fərqləndirən bir sıra xüsusi elementlər vardır:

- Maliyyə münasibətləri bölgü xarakteri daşıyır, yəni ümumi milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardır.

- Maliyyə münasibətləri bilavasitə dövlətlə əlaqədardır, yəni imperativ xarakter daşıyır. Maliyyə münasibətləri yalnız dövlətlə əlaqədar formalaşan imperativ pul münasibətlərini özündə əks etdirir.

- Maliyyə münasibətləri pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət, müəssisə, təşkilat) pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət, müəssisə, təşkilat) pul fondlarının yaradılması və iqtisadi münasibətləri sistemini ifadə edir.

Bu münasibətlərin hər üçünə uyğun olan pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə aiddir. Yuxarıdakı təhlil göstərir ki, maliyyə iqtisadi münasibətləri ifadə edir və deməli, iqtisadi bazisin tərkibinə daxildir. Bir sıra iqtisadçılar maliyyənin üstqurumunu (ideologiya münasibətlər və mənəvi - siyasət, hüquq, əxlaq, fəlsəfə, incəsənət və s. münasibətlərin məcmunu) elementi kimi qiymətləndirirlər. Lakin o iqtisadi münasibətləri ifadə etdiyinə görə bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Maliyyə iqtisadi bazisin elementidir və iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir. Çünki hər şeydən əvvəl o istehsal münasibətlərinin müəyyən tərəflərini universal və mücərrəd formada ifadə edir, tarixi səciyyə daşıyır.

Maliyyənin mahiyyətinin müəyyən olunması zamanı da iqtisadçılar arasında böyük fikir ayrılığı yaranır. Onlardan bəziləri maliyyənin bölgü kateqoriyası, digərləri istehsal kateqoriyası, üçüncü qrup isə geniş təkrar istehsal kateqoriyası kimi qiymətləndirirlər. Məlum olduğu kimi geniş təkrar istehsal 4 mərhələdən ibarətdir: İstehsal - Bölgü - Mübadilə - İstehlak. Hər bir mərhələnin özünəməxsus aləti və obyektləri var. İnsanlar həmin alətlər vasitəsilə obyektə təsir göstərir və həmin mərhələlər həyata keçirilir. Məsələn, əsas fondlar vasitəsilə insan şüurlu

surətdə dövrüyyə fondlarına təsir göstərir və beləliklə istehsal alınır. Dəyər bölgüsü zamanı insanlar maliyyə vasitəsilə ümumi milli məhsulun dəyərinə təsir göstərir və bölgü alınır. Bu arqumentlərlə sübut etmək olur ki, maliyyə bölgü kateqoriyasıdır, geniş təkrar istehsalın mərhələlərinin yalnız dəyər bölgüsü hissəsində iştirak edir. O nə istehsal, nə mübadilə, nə də istehlakda birbaşa iştirak edə bilməz və yalnız bölgü vasitəsilə onlara təsir göstərir. Beləliklə, maliyyəyə belə tərif vermək olar: maliyyə pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan pul-bölgü münasibətlərinin məcmusuna deyilir.

Maliyyənin bölüşdürücü xarakterini qeyd edən alimlər, maliyyənin təkrar istehsal anlayışı olması fikrini inkar etmirlər. Maliyyənin meydana gəlməsinin və öz funksiyalarını yerinə yetirilməsinin təkrar istehsalın ikinci mərhələsi ilə bağlı olmasından danışarkən maliyyə münasibətlərinin yerini və əhatə dairəsini, onların iqtisadi münasibətlər sistemində özünəməxsusluğunu və təsir istiqamətlərini qeyd etmək lazım gəlir. Maliyyə münasibətləri istehsal münasibətlərinin mühüm tərkib hissəsidir.

Maliyyədə mübahisəli məsələlərdən biri də maliyyənin iqtisadi anlayış kimi özünəməxsusluğunu müəyyən edən baxışlarla bağlıdır. Mübahisələr əsasən maliyyənin iqtisadi sistemdə hakim mövqeyi barəsindədir. "Hakim rol" anlayışını alimlər müxtəlif baxımından qəbul edirlər. Bəziləri anlayışın mahiyyətini dövlətin maliyyə münasibətlərinin təşkilində fəal rol oynamasında görürlər. Digərləri isə bu hakimliyin maliyyənin fəaliyyətinin nəticəsindən asılı olduğunu israr edirlər. Lakin bütün bunlarla əlaqədar onu qeyd edək ki, maliyyə münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Maliyyə münasibətlərinin meydana çıxması formaları həmişə subyektlərin fəaliyyətinə təsir göstərir və onlarn fəaliyyətini təşkil edir. Ona görə də hakimlik adı altında, dövlətin maliyyə münasibətlərinin təşkilinə yönəlmiş taktiki fəaliyyəti başa düşülsə, onda belə bir anlayışın istifadəsinə heç bir ehtiyac qalmır.

Umumiyyətlə, maliyyənin mahiyyətindən danışarkən onun funksiyaları haqqında məlumat vermək zəruridir. Maliyyənin funksiyaları haqqında mübahisəli məsələlər mövcuddur. Bir çox iştirakçılar belə hesab edirlər ki, maliyyə ancaq iki funksiya-bölgü və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Bununla belə, iqtisadi

ədəbiyyatlarda da maliyyənin istehsal, stimullaşdırıcı, tənzimləyici, idarəedici və s. funksiyaları da göstərilir. Heç bir şübhə yoxdur ki, maliyyə ictimai təkrar istehsalda çox vacib rol oynayır. Maliyyənin köməyi ilə istehsal amillərinin səmərəli istifadə olunmasının stimullaşdırılması, qiymətlərin uyğunluğunun tənzimlənməsi, iqtisadi sabitlik şəraitinin təmin edilməsi və s. məsələlər həllini tapa bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, funksiya iqtisadi anlayışların özünün mahiyyətinin ifadə edilməsi vasitəsidir. Əslində, maliyyə bir kateqoriya kimi, pul fondlarının yaradılması və istifadəsi gəlirlərin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olan bölgü münasibətləri kimi təqdim edilir. Ancaq eyni zamanda maliyyənin funksiyalar vasitəsilə istehsal fondlarının səmərəli istifadəsi, istehsalın qiymət strukturu tənzimlənilir və daha doğrusu, maliyyə funksiyalarının istiqamətləndiyi obyektlər stimullaşdırılır, tənzimlənilir və möhkəmlənir. Bəzi iqtisadçılar isə hesab edirlər ki, maliyyə əsasən üç funksiya - pul fondlarının formalaşdırılması (pul gəlirləri), pul fondlarının (gəlirləri) istifadə olunması və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. İlk iki funksiya maliyyə anlayışı müstəqil funksiyaları kimi deyil, daha çox maliyyənin bölgü funksiyalarının reallaşdırılması mexanizmi kimi özünü göstərir. Göründüyü kimi, maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları haqqında müxtəlif baxışlar mövcuddur. Ona görə də maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları ilə bağlı problemlərin nəzəri baxımdan daha dərinlən işlənməsinə çox böyük ehtiyac var. Maliyyənin iqtisadi təbiəti haqqında zəngin biliyin olması onun təsərrüfat həyatında ən yaxşı vasitələrlə istifadəsinə şərait yaradır. İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyənin yerinin və rolunun tam aydın olması qeyd edilən məsələnin müsbət həllindən çox asılıdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyəsinin tərkibinə aşağıdakı maliyyə münasibətləri daxildir: dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət krediti, və dövlət mülkiyyət formalarında olan müəssisələrin maliyyəsi. Yuxarıda göstərilən maliyyə münasibətlərini iki iriləşdirilmiş qrupa bölmək olar. Makrosəviyyədə geniş təkrar istehsal tələblərini təmin edən dövlət maliyyəsi. Mikrosəviyyədə geniş təkrar istehsal prosesini pul vəsaitləri ilə təmin edən təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi. Maliyyə sisteminin bir sıra həlqələrə bölünməsi bu həlqələrin hər birinin yerinə yetirdiyi vəzifələrin fərqli olmasından, həm də mərkəzləşdirilmiş və qeyri-

mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondların təşkili və istifadəsi metodlarının müxtəlifliyindən irəli gəlir. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul resursları fondları adı istehsalda yaradılan milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə yaradılır. Dövlətin iqtisadi və sosial sahələrdə yerinə yetirdiyi rolun vacibliyi maliyyə resurslarının mühüm hissəsinin onun əlində cəmləşdirilməsini, mərkəzləşdirilməsini zəruri edir. Bu resurslardan istifadə forması isə dövlətin iqtisadi, siyasi və sosial vəzifələrini yerinə yetirməsi tələbatını təmin edən dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlardır. Maliyyə həlqələrinin fəaliyyət dairələrinin, yaranma və istifadə formalarının fərqli olmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında vahid maliyyə sistemi mövcuddur. Çünki bütün maliyyə həlqələrinin resurslarının mənbəyi eynidir. Vahid maliyyə sisteminin əsası təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsidir, çünki onlar bilavasitə maddi-istehsal prosesinin iştirakçısı və yeni dəyərin yaratıcılarıdır. Mərkəzləşdirilmiş dövlət pul vəsaitləri fondunun mənbəyi isə maddi istehsal sahələrində yaradılan milli gəlirdir.

Dövlət maliyyəsi maliyyə sistemində aparıcı rol oynayır və onun iki əsas vəzifəsi var:

Iqtisadiyyatın bütün sahələrində müəyyən olunmuş inkişaf tempini təmin etmək. Maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın sahələri, ölkənin regionları, istehsal və qeyri-istehsal sahələri, mülkiyyət formaları, əhalinin ayrı-ayrı qrupları arasında yenidən bölüşdürülməsi.

Maliyyə sisteminin əsas həlqələrinin qarşılıqlı əlaqələri və bir-birindən asılılığı maliyyənin mahiyyəti ilə şərtlənir. Müxtəlif mülkiyyət formasında olan təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi ölkənin vahid maliyyə sisteminin əsası olmaqla ictimai məhsulun və milli gəlirin yaradılması və bölüşdürülməsinə xidmət edir. Mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətindən asılıdır. Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə yalnız dövlətin aktiv maliyyə siyasəti əsasında mümkündür. Dövlət maliyyəsi təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi ilə üzvü surətdə əlaqədardır. Bir tərəfdən ümumdövlət maliyyəsinin əsas həlqəsi olan dövlət büdcəsinin mənbəyi maddi istehsalda yaradılan milli gəlirdir. Digər tərəfdən geniş təkrar istehsal prosesi

təkcə müəssisələrin xüsusi vəsaiti hesabına deyil, həm də büdcə təxsisatları və bank kreditindən istifadə formasında ümumdövlət pul vəsaitləri fondundan maliyyələşdirilir. Müəssisənin xüsusi vəsaiti çatmadıqda o pay haqları əsasında səhmdar kapitalı, yaxud qiymətli kağızlarla əməliyyatlar şəklində borc vəsaitlərin bu işə cəlb edə bilər.

1.2. Büdcədən kənar fondların mahiyyəti və təşkili formaları

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyəsinin mühüm həlqələrindən biri də büdcədən kənar fondlardır. Bu fondlar bazarla tənzimlənən iqtisadiyyata keçid dövründə təşəkkül tapmağa başlamışdır. Bu fondların bəziləri əvvəllər büdcə vəsaiti hesabına yaradılırdı.

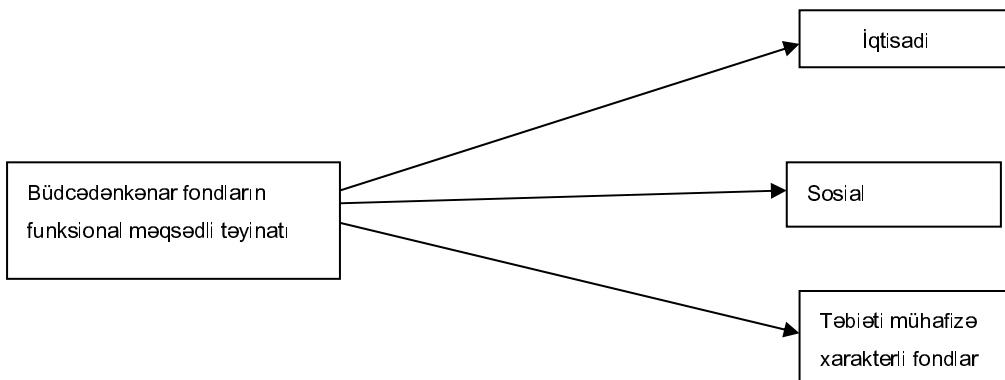
Büdcədən kənar fondlar dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsidir. Büdcədən kənar fondlar - əhalinin müəyyən sosial qruplarının xeyrinə dövlət tərəfindən milli gəlirin yenidən bölgüsü metodudur. Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda aşağıdakı mühüm büdcədən kənar fondlar mövcuddur:

- > Dövlət Sosial Müdafiə Fondu;
- > Dövlət Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu
- > Dövlət Büdcəsinin Ehtiyat Fondu;
- > AR Prezidentinin Ehtiyat Fondu;
- > Dövlət Neft Fondu;
- > Digər məqsədli fondlar (innovasiya fondları, ətraf mühitin qorunması fondu, təbiəti mühafizə fondları və s.)

İstənilən səviyyədə yaradılmış büdcədən kənar fondun əsas təyinatı xüsusi məqsədli ayırmalar və sair mənbələr hesabına ayrı-ayrı tədbirlərin maliyyələşdirilməsidir. Burada vəsait yalnız qabaqcadan nəzərdə tutulmuş məqsədə yönəldilə bilər. Büdcədən kənar fondlar idarəetmə səviyyəsinə və funksional məqsədli təyinatma görə iqtisadi, sosial və təbiəti mühafizə xarakterli fondlara bölünürlər. İdarəetmə səviyyəsinə görə ümumdövlət., respublika, muxtar respublika və rayon əhəmiyyətli (bəzən regional) fondlar mövcuddur.

Büdcədən kənar fondların təsnifatı

Sxem

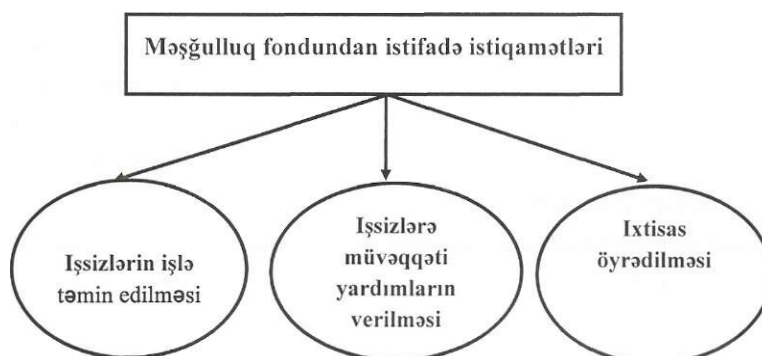

Dövlət büdcədən kənar fondlar vasitəsilə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirilir:

- əhalinin sosial müdafiəsi;
- əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- əhalinin sağlamlığının qorunması;
- işsiz əhalinin sosial müdafiəsi;
- əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsi.

"Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda büdcədən kənar dövlət fondları qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qismində təsis edilmiş və dövlət büdcəsində kənar, müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli maliyyə fondudur. Başqa sözlə, büdcədən kənar dövlət fondları dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitutsiya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır. Büdcədən kənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olub maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcədən kənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahiddə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə nəzarət edir. Büdcədən kənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət aktları ilə rəqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkili və istifadəsi qaydaları göstərilir.

Məşğulluq fondundan istifadə istiqamətləri

Dövlət büdcədən kənar fondlarının funksiyası onun büdcəsinin gəlir və xərclərinin formalaşdırılması və bu fondun büdcəsinin icrasına nəzarətdən ibarətdir. Büdcədən kənar fondlar iki yolla yaradılır: büdcədən xüsusilə vacib təyinatla malik müvafiq xərclərin ayrılması və büdcədən kənar fondların öz xüsusi gəlir mənbələri hesabına formalaşdırılması.

Büdcədən kənar fondların formalaşdırılması zamanı yenidən bölgü prosesində milli gəlirin səfərbərliyə alınmasının əsas metodları aşağıdakılardır: xüsusi vergilər və yığımlar; büdcə vəsaitləri və istiqrazlar.

Büdcədən kənar fondların büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması mənbələri aşağıdakılardır:

- büdcə vəsaitləri;
- müvafiq qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş məcburi ödəmələr;
- fiziki və hüquqi şəxslərin könüllü ödəmələri;
- fondun hüquqi şəxs kimi həyata keçirdiyi kommersiya fəaliyyətindən

mənfəət.

Büdcədən kənar fondlar maliyyə sisteminin tərkib hissəsinə daxil olsada bir sıra mühüm, yalnız onlara xas olan xüsusiyyətlərə malikdir:

- > Dövlət idarəetmə və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən yaradılır, ciddi məqsədli təyinatla malikdirlər;

> Büdcədənkənar fondların vəsaiti büdcənin tərkibinə daxil edilməyən dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur;

> Hüquqi və fiziki şəxslərin məcburi tədiyyələri hesabına təşkil olunur;

> Ancaq sonradan onlar digər gəlir mənbələrinə də malik ola bilərlər.

Fonda sığorta ödəmələri və onların ödənilməsi prosesindəki qarşılıqlı əlaqələr vergi təbiətinə malikdir, vergilər kimi onların da tarifləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ödənilməsi məcburidir.

Büdcədənkənar fondların pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədənkənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

Büdcədənkənar fondların tarixi çox qədimdir. Onların bəziləri hətda büdcə yaranmamışdan çox - çox əvvəl mövcud olmuşdur. Dövlətin iqtisadi vəzifələri genişləndikcə bu proqramları həyata keçirmək üçün xüsusi hesablar və fondlar yaradılırdı.

Büdcədənkənar fondların sayının artması bir sıra səbəblərlə izah olunur:

- iqtisadiyyatın qeyri sabitliyi şəraitində dövlətin təsərrüfat həyatına müdaxiləsi və sahibkarlığa maliyyə köməkliyi göstərməsi üçün əlavə vəsaitə ehtiyacı yaranır.

- bu fondlar müstəqil olduqları üçün onların vəsaiti dövlət tərəfindən yeni mühüm, xüsusi diqqət tələb edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilə bilər. Məhz ciddi məqsədli təyinatla malik olan büdcədənkənar fondların təşkili səmərəli dövlət nəzarətini təmin edir.

- büdcədənkənar fondlar müəyyən şəraitdə, daha doğrusu onların müsbət saldo qalığı olarsa büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə oluna bilər.

Büdcədənkənar fondlar iki qaydada ayrılır:

> Bütçədən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrə müəyyən xərclərin aparılması hesabına;

> Xüsusi gəlir mənbəyinə malik olan bütçədən kənar fondların yaradılması.

Bütçədən kənar fondlar öz mahiyyətinə görə iki əsas qrupa bölünürlər: Sosial təvinatlı fondlar və iqtisadi fondlar.

Hər iki fondların maddi mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlir vergilər və rüsumlar, istiqrazlar və bütçə vəsaiti şəklində bütçədən kənar fondlara cəlb edilir. Bütçədən kənar fondlar Milli Gəlirin dövlət tərəfindən əhalinin müəyyən sosial qruplarının xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi formasıdır. Bütçədən kənar fondlarda cəmlənmiş vəsait sonradan geniş təkrar istehsalın ehtiyacları üçün istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, belə qəbul edilmişdir ki, dövlət bütçədən kənar fondları dövlətin maliyyə resurslarının sosial-iqtisadi siyasətə uyğun bölüşdürülməsinin mexanizmlərindən biridir. Bu zaman dövlət əhali gəlirlərinin bir hissəsini müxtəlif sosial-iqtisadi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədli fondları sərbəstliyə alır. Bütçədən kənar fondlarının formalaşması dövlətin iki əhəmiyyətli vəzifəsinin həllinə şərait yaradır: iqtisadiyyatın öncül sahələrinin əlavə vəsaitlərlə təmin edilməsi və əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin genişləndirilməsi.

Tarixən müəyyən edilmişdir ki, bütçədən kənar fondların bütçədən ayrılması tədricən baş vermişdir. Bütçədən kənar fondların yaranması dövlətin öz maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadəsinə şərait yaratmışdır. Bütçədən kənar fondların əsas xüsusiyyəti onun dəqiq təhkim edilmiş gəlir mənbələrinə və bir qayda olaraq, vəsaitlərin məqsədli istifadəsinə malik olmasıdır.

Müasir iqtisadi şərait bir tərəfdən maliyyə vəsaitlərinin dövlət səviyyəsində cəmlənməsi, digər tərəfdən isə vacibliyin dərəcəsinə görə ictimai tələbatların ödənilməsi üçün məqsədli pul fondlarının yaradılmasına tələbat yaradır. Bununla əlaqədar olaraq dövlət bütçədən kənar fondları sistemi islahatların əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin obyektiv zəruriliyi meydana çıxır. Müasir mərhələdə bu fondların fəaliyyətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasının

büdcədən kənar fondların formalaşması və istifadəsinin maliyyə mexanizminin transformasiyasına istiqamətlənən aktiv yenilənməsi həyata keçirilir.

Bu baxımdan da dövlət büdcədən kənar fondlarının formalaşması və istifadəsi problemlərinin tədqiqi zərurəti yaranmışdır. Eyni zamanda, büdcədən kənar fondların formalaşması və istifadəsinin maliyyə mexanizminin gələcək transformasiya istiqamətlərinin müəyyən edilməsi hələ də aktual olaraq qalır.

1.3. İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədənəkar fondlarının formalaşması təcrübəsi

Hazırda bütün dövlətlərdə, o cümlədən sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərdə büdcədənəkar fondların yaradılması dövlətin qarşısında duran əsas məqsədlərindən biridir. Büdcədənəkar fondlar ilk dəfə ABŞ - da yaradılmışdır, sonradan isə bütün dövlətlərdə yayılmağa başlamışdır. Büdcədənəkar fondlar dövlətin müxtəlif mənbələrdən maliyyə ehtiyatlarının toplanmasına və həmin ehtiyatlar hesabına özünün sosial iqtisadi məsələlərini həll etməsinə şərait yaradır.

Büdcədənəkar fondlarla yanaşı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə elmi tədqiqat fondu, investisiya fondu, kredit fondu, yol fondu, müvafiq yerli fondlar və s. yaradılır. Həmin fondlar büdcədənəkar olsalarda özünəməxsus səciyyə daşıyırlar və "xüsusi fondlar" adı altında nəzərdən keçirilir. Bir sıra ölkələrdə xüsusi iqtisadi fondlar, hərbi - siyasi fondlar, dövlətlərarası fondlar da yaradılır.

Xarici ölkələrin maliyyə sistemində xüsusi fondlar əhəmiyyətli yer tutur. Burada toplanmış vəsaitlərin həcmi olduqca böyükdür. Belə ki, Fransada xüsusi fondlar həcminə görə ölkənin dövlət büdcəsinə yaxındır. Yaponiyada xüsusi fondlardan dövlət xərclərinin yarıdan çoxu, Böyük Britaniyada 1/3 — ni maliyyələşdirilir.

Xaricdə xüsusi fondlara muxtar və birləşdirilmiş büdcələr, büdcədənəkar fondlar, xüsusi smetalar və hesablar aiddir. Onlara hər şeydən əvvəl iqtisadi və sosial funksiyalar həvalə edilir. Dövlət fondların vəsaitlərindən istifadə edərkən istehsal prosesinə qarışa bilər, müəssisələrə subsidiya, kreditlər və habelə borclar verə, əhaliyə sosial xidmət göstərə bilər.

Xüsusi fondlar məqsədli xarakter daşıyır. Belə ki, sosial sığorta fondu sığorta olunanlara pensiya və müavinət vermək üçün, kredit fondları sahibkarlara və digər ölkələrə ssuda vermək üçün istifadə olunur.

İstifadə olunması məqsədindən asılı olaraq xüsusi fondlar iqtisadi fondlara, elmi - tədqiqat fondlarına, kredit fondlarına, sosial fondlara, şəxsi və əmlak sığortası fondlarına, hərbi — siyasi fondlara, dövlətlərarası fondlara bölünür.

İqtisadi fondlar - təsərrüfat prosesinin məqsədi ilə yaranır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsi ilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Xüsusi fonlar aşağıdakı qruplara bölünür: Sosial fondlar; İqtisadi fondlar; Elmi-tədqiqat fondlar; Kredit fondlar; Şəxsi və əmlak sığortası; Hərbi – siyasi fondlar. İqtisadi fondlar – təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədi ilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsi ilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. Xüsusi fondlar aşağıdakı qruplara bölünür: social fondlar, iqtisadi fondlar, elmi-dədqiqat fondları, şəxsi və əmlak sığortası fondları, hərbi-siyasi fondlar.

Büdcədənkənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onları social-iqtisadi məsələlərinin həllinə yönəltməkdən ibarətdir.

Büdcədənkənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədənkənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Dövlətin büdcədənkənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vəsaitlərinin məcmusudur.

Tarixən büdcədənkənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birləşməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bud a bir fondda vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədənkənar fondların dövlətin büdcə sistemində daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir. Məsələn, son illər büdcədənkənar fondların bir hissəsi dövlət büdcəsinin tərkibində daxil edilmiş və məqsədli büdcə fondları statusu artmışdır.

Müasir dövrdə büdcədənkənar fondların əhəmiyyəti artır. Bu ilk növbədə fondların büdcədənkənar fəaliyyət göstərməsi üstünlüyü ilə əlaqədardır. Bu

üstünlüklərə aiddir: birincisi, fondların muxtar fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənəkar fondlar vasitəsilə həyata keçirilir.

İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənəkar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fonda müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcənin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir.

Büdcədənəkar fondların mənbəyi milli gəlir təşkil edir. Bu fondların əsas yaranma mənbələrini sosial sığorta haqları, transfertlər, müəssisə və təşkilatların əmək haqqı fondlarından, balans mənfəətindən məcburi ayırmalardan daxilolmalar, kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyətindən daxilolmalar təşkil edir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün müxtəlif büdcədənəkar fondlar, həmçinin “xüsusi fondlar” anlayışı altında birləşən birləşdirilmiş büdcələr xarakteridir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün onların əhəmiyyəti böyükdür. Bir sıra ölkələrdə xüsusi fondlar həcminə görə dövlət büdcəsi ilə müqayisə edilə bilər, bir çox ölkələrdə isə bu fondlar vasitəsilə dövlət xərclərinin 1/3 hissəsi, hətta yarısı maliyyələşdirilir.

Hüquqi statusundan asılı olaraq xüsusi fondlar dövlət və yerli fondlara bölünürlər. Dövlət xüsusi fondlarına mərkəzi hakimiyyət orqanlarının sərəncamlarında olan fondlar daxildir. Bu fondlara aiddir: dövlətin valyuta fondu, mərkəzi yol fondu, investisiya fondları, elmi-tədqiqat fondları, pensiya fondu və b. Yerli xüsusi fondlar müxtəlif tədbirlərin kreditləşdirilməsi üçün yaradılan fondlardır.

Sosial fondlar əhaliyə sosial yardımın həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılan pul vəsaitləri fondlarıdır. Son zamanlar bir sıra obyektiv səbəblərə görə (inkişaf etmiş ölkələrdə həyat səviyyəsinin yaxşılaşması ilə əlaqədar uzunömürlülyün artması və s.) sosial ehtiyacların artması müşahidə olunur.

Sosial fondların yaradılmasının üç əsas mənbəyi mövcudur: sığorta olunanların və muzzla işləyənlərin sığorta haqları, sahibkarların ödədiyi sığorta haqları, dövlət subsidiyaları.

Sığorta olunanların və muzdla işləyənlərin sığorta haqları onların gəlirlərindən çıxılan hissədir. Bir çox ölkələrdə bu haqların dərəcələri faizlə və proporsional olaraq tətbiq edilir, yəni onlar gəlirlərin həcmindən asılı olaraq dəyişmir, sabit olur. Müxtəlif ölkələrdə üzvlük haqlarının dərəcələri aşağıdakı həcmdə müəyyən edilir: Böyük Britaniyada və Fransada - 5,7%, ABŞ-da - 7,15%, Yaponiyada - 5,3% və s.

Sahibkarların ödədiyi sığorta haqlarının həcmi müxtəlifdir, məsələn, ABŞ-da 15,3% həcmində kombinə edilmiş dərəcə (muzdla işləyənlərdən və sahibkarlardan birgə) tətbiq olunur.

Burada sığorta haqqına cəlb edilmə bazası qabaqcadan müəyyən edilmiş maksimal ümumi əmək haqqıdır (məsələn, ABŞ-da bu məbləğ 50 min dollardır). Maksimum həddi keçdikdə haqq ödənilmir.

Sosial fondlara haqq istehsal xərclərinə bərabər tutulur və beləliklə, məhsulun qiymətinə daxil edilir.

ABŞ-da çoxlu sayda sosial fondlar vardır. Bunların arasında ən iriləri qocahğın, əlilliyin və ailə başçısının itirilməsinə görə sığorta fondu, dövlət qulluqçularının sığortalanması fondu, ehtiyacı olanlara yardım fondudur.

Almaniyada bir neçə fond vardır: fəhlə və qulluqçuların pensiya sığortası fondu, xəstəliyə görə sığorta fondu, işsizliyə görə sığorta fondu.

Böyük Britaniyada milli sığorta fondu və dövlət müəssisələrinin pensiya fondu fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada sağlamlığın sığortası fondu, istehsal zədələnməsindən sığorta fondu və işsizliyə görə sığorta fondu fəaliyyət göstərir.

Fransada əhaliyə sosial yardım fondu, xəstəliyin, əlilliyin, analığın sığortalanması fondu, pensiya fondu, ailələrə yardım fondu və işsizlərə yardım milli fondu xidmət edir.

İqtisadi fondlar təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondu və modernləşdirmə fondu aiddir. Bu fondlar vasitəsilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyalar və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

ABŞ-da iqtisadiyyatın yenidən qurulması və inkişafı fondu fəaliyyət göstərir və bu fondun yaranmasının əsas mənbəyi federal büdcənin vəsaitləridir.

Fransada iqtisadi və sosial inkişaf fondu (mənbəyi - ssuda kapitalları bazarında yerləşdirilən istiqrazlar, mərkəzi büdcənin vəsaitləri), sənaye adaptasiya fondu (mənbəyi - mərkəzi büdcənin vəsaitləri), konyunktura fondu (mənbəyi - konyunktura vergisi) fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada investisiya büdcəsi (mənbəyi — əmanət, sığorta və pensiya vəsaitləri) fəaliyyət göstərir.

Elmi-tədqiqat fondları. Elmi-tədqiqat fondları sənayedə və tikintidə elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi, həmçinin fundamental tədqiqatları həyata keçirən dövlət elmi mərkəzinin saxlanması üçün istifadə edilir.

ABŞ-da milli elmi fond (mənbəyi — federal büdcənin vəsaiti, sənaye müəssisələrinin mənfəətindən ayırmalar, universitetlərin və kolleclərin üzvlük haqları), standartlar bürosunun elmi fondu (mənbəyi — federal büdcənin vəsaiti) fəaliyyət göstərir.

Böyük Britaniyada tədqiqatların inkişafı üzrə milli korporasiya fondu (mənbəyi — ixtitallardan istifadə hüququ verən lisenziyaların satışından gəlir, uzunmüddətli imtiyazlı dövlət krediti, mərkəzi büdcədən subsidiyalar) fəaliyyət göstərir.

Kredit fondları - dövlət banklarının, əmanət kassalarının, digər kredit institutlarının qaytarılmaq və faizli şərtlərlə verilən vəsaitləridir. Bu fondlardan istifadə etmək hüququna dövlət sifarişlərini yerinə yetirən hüquqi şəxslər və ya inkişaf etmiş ölkələrin dövlət proqramları ilə işləyənlər malikdirlər.

ABŞ-da fermer kreditinin inzibati fondu, mənzil tikintisinin imtiyazlı kreditləşdirilməsi fondu (mənbəyi - xəzinədarlığın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası), ABŞ-m ixrac-idxal bankı fondu (mənbəyi - bankın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası) fəaliyyət göstərir.

Fransada Fransanın Bank fondu (mənbəyi - Milli Bankın vəsaitləri, fondun qiymətli kağızlar emissiyası), xarici ticarət bankı fondu (mənbəyi — xarici ticarət Bankı vəsaiti, xüsusi istiqrazlar emissiyası) fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada mənzil tikintisinin maliyyələşdirilməsi korporasiyası fondu, kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi korporasiyası fondu, Yaponiyanın ixrac-idxal bankı fondu (mənbələri - büdcə vəsaitləri, kreditlərin verilməsindən gəlirlər) fəaliyyət göstərir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün müxtəlif büdcədən kənar fondlar, həmçinin "xüsusi fondlar" anlayışı altında birləşən birləşdirilmiş büdcələr xarakterikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün onların əhəmiyyəti böyükdür. Bir sıra ölkələrdə xüsusi fondlar həcminə görə dövlət büdcəsi ilə müqayisə edilə bilər, bir çox ölkələrdə isə bu fondlar vasitəsilə dövlət xərclərinin 1/3 hissəsi, hətta yarısı maliyyələşdirilir.

II FƏSİL.BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Müasir şəraitdə büdcədənəknar fondların formalaşması xüsusiyyətlərinin təhlili

Respublikamız iqtisadi müstəqilliyə qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq digər iqtisadi təsir vasitələri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmilləşdirilməsi və bazar iqtisadi münasibətlərini tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq olunmağa başlandı.Bu iqtisadi təsir vasitələrindən ən mühümü dövlətin iqtisadi və sosial problemlərə müdaxiləsi bunun üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu.Azərbaycan Respublikasının SSRİ-nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı.Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı.Buraya işsizliyin artması, qeyri — istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsinin sürətlə artması və s. aiddir.

Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi.Bu vəsaitlər büdcədənəknar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı 1992-ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 - cü il hesab olunur.

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənəknar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994—cü il fevral ayının 16-da Yol fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənəknar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Büdcədənəknar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR - nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənəknar

dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədənəknar fondlar müxtəlif əlamətlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- müddətinə görə: daimi və müvəqqəti
- məqsədlərinə görə: sosial müdafiə, iqtisadi və digər
- mənsubuyyyətinə görə : mərkəzi dövlət və yerli fondlara bölünürlər

Büdcədənəknar məqsədli dövlət fondları sosial yönümə və ciddi məqsədli təyinatla malikdir. Məqsədli təyinatından asılı olaraq büdcədənəknar dövlət fondları iki qrupa bölünür: məqsədli sosial fondlar və məqsədli iqtisadi fondlar.

Azərbaycan Respublikasında büdcədənəknar məqsədli dövlət sosial fondlarına aşağıdakılar daxildir: Dövlət Sosial Müdafiə Fondu; əhalinin məşğulluğuna kömək fondu; əlillərin sosial müdafiə fondu.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il 233 sayılı fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiəsi Fondu, Azərbaycanda işsizlik problemini həll etmək və işsizlərə yardım etməkməqsədi ilə isə "Azərbaycan Respublikasında Əhalinin Məşğulluğu haqqında" 27 iyun 1991-ci il tarixli 146 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 iyul 1992-ci il 212 sayılı qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında Əhalinin Məşğulluğuna Kömək dövlət fondu yaradılmışdır.

Məşğulluq fondu müstəqil maliyyə sistemi kimi respublika səviyyəsində və yerli səviyyədə yaradılır və dövlət əhalinin məşğulluğu siyasətinin həyata keçirilməsi tədbirlərini maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edir. Məşğulluq Fondunun vəsaiti Məşğulluq Xidməti İdarəsinin sərəncamındadır. Məşğulluq fondu bütün mülkiyyətdən olan müəssisə və təşkilatların, respublika və yerli büdcələrin vəsaiti və s. mənbələr hesabına yaradılır. Bu fonda könüllü olaraq fiziki və hüquqi şəxslər də vəsait ödəyə bilər. Məşğulluq fonduna ödəniş müəssisələrin əməyinin

ödənilməsinə yönəldilən vəsaitin 2 faiz miqdarında təyin edilir və bu məsrəflər maya dəyərinə daxil edilir.

Əhalinin məşğulluq fondunun əsas hissəsini işləməyənlərə müavinət verilməsi xərcləri təşkil edir. Müavinət verilərkən onların işlədiyi müddətdə aldıkları orta aylıq əmək haqqı əsas götürülür. Əhalinin məşğulluq fondunun vəsaitindən vergi, dövlət və gömük rüsumları alınmır. Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu "Əlilliyinqarşısını alınması əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında "25 avqust 1992-ci il tarixli 284 sayılı Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən fəaliyyət göstərir və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması barədə" 1993-cü il 5 avqust tarixli qərarı ilə yaradılmışdır.

Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq respublika ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən 1 faiz məcburi ayırmalar hesabına formalaşır.

Respublika ərazisində tətbiq olunan dövlət pensiyaları aşağıdakılardır:

- yaşa görə pensiyalar;

Yaşa görə pensiya üçün tələb edilən tam ümumi iş stajı olduqda pensiyaların minimum məbləği müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən respublika üzrə pensiya hesablanması üçün təsdiq olunan orta aylıq əmək haqqının müəyyən məbləğində təyin edilir.

• əlilliyə görə pensiyalar;

Bu pensiyalar, insan orqanizminin funksiyalarının pozulması ilə əlaqədar səhhətin pisləşməsi zamanı əmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirildiyi hallarda təyin edilir.

• ailə başçısını itirməyə görə pensiyalar;

Vəfat etmiş ailə başçısının öhdəsində olmuş əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququ vardır.

• xidmət illərinə görə pensiyalar;

Bu pensiyalar, yaşa görə pensiya almaq hüququ verən yaş həddinə çatandan əvvəl əmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsinə səbəb olan işlərdə çalışan ayrı-ayrı peşə sahibləri üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə təyin edilir.

Sosial pensiyalar: Bu pensiyalar əmək qabiliyyəti olmayan, işləməyən vətəndaşlara onların əmək pensiyaları almaq hüququ olmadıqda təyin edilir.

Sosial siyasət, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən və əhalinin hüquq və təminatlarını həyata keçirməyə imkan verən, dövlətin ən öncül istiqamətlərindən biridir.

Bu cür hüquq və təminatların həyata keçirilməsi əhaliyə sosial müdafiə xidmətlərin göstərilməsini nəzərdə tutur.

Sosial müdafiə dedikdə, xüsusilə çətin vəziyyətdə olan və kənardan kömək olmadan yaşamaq iqtidarında olmayan əhali qrupunun heç olmazsa, minimum tələbatını təmin etməyə yönəldilmiş dövlət siyasəti başa düşülür. Sosial müdafiənin bu forması cəmiyyətin iqtisadi və siyasi inkişafı ilə əlaqədar meydana çıxmış iqtisadi formasiyaya uyğun və dövlətin imkan və maraqlarından asılı olaraq sosial müdafiə mexanizmi yaradılmışdır.

BMT-nin hesablamalarına görə, 150 ildən sonra dünyada hər iki nəfərdən biri qoca olacaqdır. Azərbaycanda bu günə qocaların sayı ümumi əhalinin sayından xüsusi çəki e'tibarilə 9% təşkil edir. Əmək qabiliyyəti olmayan yaş qruplarının ümumi əhali sayında çəkisi isə 42%-i ötür.

Azərbaycanın sosial müdafiə sistemi MDB ölkələrinin sistemlərinə oxşar olsa da, ölkənin sosial durumu bir qədər fərqlidir. Dövlətin himayəsində milyonlarla qaçqın, Qarabağ müharibəsi əlili və çoxuşaqlı ailə var. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) 1,2 milyona qədər vətəndaşa pensiya, 1,65 milyondan çox aztəminatlı ailəyə müxtəlif müavinətlər verir. Bu respublika əhalisinin təxminən 40 faizə qədərini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə vəziyyətinin ağır olduğu bir şəraitdə, dövlət əhalinin müəyyən kateqoriyaların Sosial xidmətlərinin minimum səviyyəsini təmin etmək iqtidarındadır. Sosial xidmətlərin bu növlərinə aiddir:

- uşaq ailələrə dövlət müavinətləri;

- yaşa, əlilliyə, ailə başçısını itirməyə görə pensiyalar;
- işsizliyə görə müavinətlər;
- Çernobıl AES-də baş vermiş qəzanın nəticələrinin aradan qaldırılması iştirakçılarında müavinətlərin ödənilməsi;
- sair müavinətlər və kompensasiyalar.

Əhalinin sosial təminat hüququ müxtəlif forma və metodlarla həyata keçirilir. Bununla belə hər bir dövlətdə sosial təminat hüququ sahəsində vətəndaşların pensiya təminatı ən aparıcı yer tutmuşdur.

Azərbaycan öz müstəqilliyini e'lan etdikdən sonra qəbul etdiyi ilk mühüm qanunlardan biri "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu olmuşdur. Həmin Qanun 1993-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir. Bu Qanun iki mərhələdə: ilk mərhələ 1 avqust 1997-ci ildə və ikinci mərhələ isə 1 avqust 1998-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

İşləyən pensiyaçılara pensiyalar himayəsində olanlara və qulluğa görə əlavələr nəzərə alınmadan 50% məbləğində ödənilir. "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinə əsasən yaşa görə pensiyalara əlavələr aşağıdakı qaydada müəyyən edilmişdir:

Cədvəl

Yaşa görə təqaüdlərin hesablanması

İşləməyən əlillərin ailə üzvünə	75 yaşına çatmış tənhalara	Müharibə əlillərinə və iştirakçılara	Repressiyaya məruz qalanlara	I qrup əlillərə	Çernobıl iştirakçılara
Yaşa görə min pensiyanın 20%	Yaşa görə min pensiyanın 20%	Yaşa görə min pensiyanın I qrup- 100% II qrup- 70% III qrup- 50% İştirakçılara 30%	Yaşa görə min pensiyanın 50%	Yaşa görə min pensiyanın 50%	Yaşa görə min pensiyanın 50%

Mənbə: AR DSMF

1. Qeyd:Cədvəlin ayrı-ayrı qrafalarında göstərilən əlavələr pensiyaçının hüququolduqda bu əlavələri eyni zamanda ala bilər; ailə əlavəsi uşaqların 18 yaşı tamam olanadək (əyani təhsil aldıqda 23 yaşmadək)verilir; işləyənlərin pensiyalarının üzərinə himayədə olanlara (ailə əlavəsi) və qulluğa görə əlavələr hesablanmır.Bu Qanunla vətəndaşlara aşağıdakı təqaüdlər təyin edilir:əmək təqaüdləri:yaşa (qocalığa) görə;əlilliyə görə;ailə başçısını itirdiyinə görə;xidmət illərinə görə;sosial təqaüdlər.

Əlilliyə görə təqaüdlər, orqanizmin funksiyalarının pozulması ilə əlaqədar səhhətin pisləşməsi zamanı əmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirildiyi aşağıdakı hallarda təyin edilir:

a) əmək zədəsi və ya peşə xəstəliyi;

b) ümumi xəstəlik;

v) müddətli hərbi və ya alternativ xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən yaralanma, kontuziya, zədələnmə və ya cəbhədə olmaqla əlaqədar xəstələnmə, həmçinin müddətli hərbi xidmət və alternativ xidmət zamanı xəstələnmə.

Əlilliyə görə pensiyalar əlillik, əmək zədəsi və ya peşə xəstəliyi, hərbi zədə nəticəsində yaralanma, zədələnmə, müddətli hərbi və alternativ xidmət dövründə xəstələnmə hallarında iş stacından asılı olmayaraq təyin edilir.

Ümumi xəstəlik nəticəsində əlilliyə görə təqaüdlər 21 yaşına çatanadək əlil olmuş şəxslərə iş stajından asılı olmayaraq, 23 yaşınadək əlil olmuş şəxslərə bir il stajı olduqda, 23 yaşından sonra əlil olmuş şəxslərə isə bir il stacı və əlavə olaraq yaşın üstünə gələn hər növbəti il üçün üç ay stacı olduqda təyin edilir.

Vəfat etmiş ailə başçısının öhdəsində olmuş əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin ailə başçısını itirməyə görə təqaüdlər almaq hüququ vardır. Ailə başçısının öhdəsində olub-olmamasından asılı olmayaraq aşağıdakı əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvləri pensiya almaq hüququna malikdirlər: müharibədə həlak olmuş vətəndaşların uşaqları, valideynləri, dul arvadları; vəfat etmiş vətəndaşların uşaqları və s. "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 47, 49 və 51-ci maddələrinə əsasən ailə başçısını itirməyə görə pensiyaların hesablanması qaydası aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

"Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə dövlət təminatının məzmununu, tədbirlərini müəyyən edir, həmin təminatın verilməsi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir. Aşağıdakı şəxslərin sosial müdafiəsi həyata keçirilir; valideynlərini itirmiş uşaqlar — hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxslər; valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar — hər iki valideyni məlum olmayan; valideynlik hüquqlarından məhrum edilə və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılanlar; xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən, ölmüş elan edilən; azadlıqdan məhrum edilmə yerlərində cəzasını çəkən; uşaqların tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən imtina edilən; uşaqların tərbiyə, müalicə, əhalinin sosial müdafiəsi və digər analogi müəssisələrdən götürməkdən imtina edilən və d. şəxslər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunan qaydada və məbləğdə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün qəyyumlara (himayəçilərə) aylıq müavinətlər verilir.

Cədvəl

Ailə başçısını itirməyə görə təqaüdlərin hesablanması

<i>Təqaüdcülərin kateqoriyaları</i>	<i>Təqaüdün əsas məbləği</i>	<i>Minimum məbləğ</i>
Hər iki valideynini itirmiş, yaxud vəfat etmiş tənha ananın hər uşağına	Hər iki valideynin orta aylıq əmək haqqının 60%	Yaşa görə minimum pensiyanın 100%
Ümumi səbəbdən, peşə xəstəliyi, əmək zədəsi nəticəsində vəfat etmiş şəxslərin hər ailə üzvünə	Orta aylıq əmək haqqının 30%	Yaşa görə minimum pensiyanın 80%
Müharibədə həlak olanların və onlara bərabər tutulanların hər ailə üzvünə	Orta aylıq əmək haqqının 60%	Yaşa görə minimum pensiyanın 100%
Vəfat etmiş hərbi qulluqçuların hər ailə üzvünə	Orta aylıq əmək haqqının 30%	Yaşa görə minimum pensiyanın 80%

Bu şəxslərə həmçinin təhsil, tibbi xidmət, əmlak və yaşayış sahəsi, əmək hüququ üzrə təminatlar verilir.

Xidmətlərinə görə təqaüdləryaşagörə pensiyaalma hüququ verən yaşa çatandan əvvəl əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirilməsinə səbəbolan işlərdə çalışanlar ayrı-ayrı peşə sahibləri üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə təyinedilir.

65-cimaddəyə əsasən xidmətlərinə görə pensiyalaraşağıdakı qaydada hesablanır (cədv.).

İşləməyən pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi haqqında 24 dekabr 1999-cu il Sərəncama əsasən pensiyavə müavinətlərinin ümumiməbləği 50 min manatdan az olan işləməyən pensiyaçıların (III qrup əlilliyə görə pensiya alanlardan başqa) pensiyavə müavinətlərinin ümumiməbləği dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavə edilməklə 50 min manata çatdırılıb.

Sosial təqaüdlərəşağıdakı əmək qabiliyyəti olmayan işləməyən vətəndaşlar təyinedilir və ödənilir:

- ümumixəstəlik nəticəsində I, II və III qrup əlillərə;
- 65 yaşına çatmış kişilərə, 62 yaşına çatmış qadınlara;
- 55 yaşına çatmış, 3 və daha çox uşağadoğub 8 yaşına dək tərbiyə etmiş analara;
- uşaqılıqdan əlil olanların 55 yaşına çatmış analarına, onların həmin uşaqları 8 yaşına dək tərbiyə etmişlərsə;
- ailə başçısını itirmiş uşaqlara;
- vəfat etmiş ailə başçısının 8 yaşına çatmış uşaqlarına, qardaşlarına, bacılarına, nəvələrinə qulluq edən və işləməyən valideynlərdən birinə və ya ərə (arvada), yaxud babaya, nənəyə, qardaşa, bacıya yaşından və əmək qabiliyyətindən asılı olmayaraq.

Sosial pensiya əmək qabiliyyəti almaq hüququ olmayan I, II və III qrup

uşaqılıqdan əlillərə və eləcə də 16 yaşına çatmamış əlil uşaqlara da təyin olunur.

"Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 91-ci maddəsi sosial pensiyaların aşağıdakı qaydada məbləğini müəyyən etmişdir.

Cədvəl

Xidmət illərinə görə pensiyasının hesablanması	Xüsusi staja görə əlavələr	Xidmət illərinə görə pensiyaların minimum məbləği	Xidmət illərinə görə pensiyaların maksimum həddi
Orta aylıq əmək haqqının 60%	Pensiya tə'yin edilməsi üçün tələb ediləndən artıq xüsusi iş stajının hər tam ili üçün orta aylıq əmək haqqının 1%	Yaşa görə minimum pensiyanın 100%	Orta aylıq əmək haqqının 80%

Cədvəl

Yaşagörə Social pensiyalar	Ailə başçısını itirməyə görə sosial pensiyalar	I qrup əliliyə və II qrup əliliyə görə sosial pensiyalar	II qrup ümumi xəstəlikdən əliliyə görə sosial pensiyalar	16 yaşına çatmamış uşaqlara sosial pensiyalar	III qrup əliliyə görə sosial pensiyalar
Yaşa görə minimum pensiyanın 80%	Yaşa görə minimum pensiyanın 80%	Yaşa görə minimum pensiyanın 100%	Yaşa görə minimum pensiyanın 80%	Yaşa görə minimum pensiyanın 100%	Yaşa görə minimum pensiyanın 50%

Mənbə: AR DSMF

Azərbaycan Respublikasında sosial sığortalar sahəsində tənzimlənən münasibətlər, sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları 18 fevral 1997-ci

ildə qəbul edilmiş "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur.

I qrup əlillərin, 16 yaşına çatmamış əlil uşaqların pensiyalarının üzərinə yaşa görə minimum pensiyanın 50% - i məbləğində qulluq əlavəsi hesablanır.

Sosial sığorta vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına ygnəldilmiş təminat formasıdır.

Sosial sığorta məcburi dövlət sığortası və könüllü (əlavə) sığorta formalarında olur.

Məcburi dövlət sosial sığortası işəgötürənlər tərəfindən bütün fərdi əmək müqaviləsi (kontraktı) üzrə işləyənlər barəsində həyata keçirilir.

Sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə aşağıdakı sığorta ödəmələri verilir:

- "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq dövlət pensiyaları;

- könüllü (əlavə) sosial sığorta əsasında dövlət pensiyalarına əlavələr;

- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət;

- haiməliliyə və doğuma görə müavinət;

- uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatana qədər uşağa qulluqla əlaqədar müavinət;

- dəfn üçün müavinət;

- sığorta olunanların sanatoriya-kurort müalicəsi üzrə xərclərinin tam və ya qismən ödənişi.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə sosial sığorta üzrə təminatın növləri də müəyyən edilə bilər.

İkinci növ təminat vətəndaşların əvvəlki ödəicilərindən asılı olmayaraq müvəqqəti və ya həmişəlik əhalinin ehtiyacı olan aztəminatlı təbəqəsinə kömək olunmasını nəzərdə tutur.

Bu tədbirlər dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Bu kateqoriyada olan ailələrin müavinət alması hüququ forması üçün bəzi hallarda ailənin aylıq gəlirinin məbləği nəzərə alınır.

Dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına aşağıdakı müavinətlər ödənilir:

- uşaq doğulduğu aydan başlayaraq 16 yaşına çatanadək (18 yaşınadək təqaüd olmayan məktəblilər) verilən müavinətlər;
- işləməyən təqaüdçülərə verilən müavinət;
- uşağın valideyni müddətli hərbi xidmətdə olduğu müddətdə verilən müavinət;
- müharibə əlillərinin, şəhid ailələrinin uşaqlarına verilən müavinət;
- 70 yaşından yuxarı tənha, ahıl vətəndaşlara aylıq əlavə müavinət;
- sosial təqaüdçülərə, Çernobıl qəzası əlillərinə, I və II qrup vətəndaşlara aylıq əlavə müavinət;
- 1941-1945 ci illər Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarına, fədakar əməyinə görə orden və medallarla təltif edilmiş vətəndaşlara aylıq müavinətlər.

Sosial sığorta vəsaitləri hesabına maaliyyətləşdirilən əsas təminat növü vətəndaşların pensiyalarının ödənilməsidir.

"Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu bu işçilərin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə onların həyatının və sağlamlığının dövlət icbari şəxsi sığorta qaydalannı və şərtlərini müəyyən etmişdir.

Hər bir məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçisi onların 5 illik əmək haqqı məbləğində sığorta edilir.

Sığorta haqqı, işin aparılması üçün sığortaçının xərcləri də nəzərə alınmaqla, sığorta məbləğinin bir faizi miqdarında müəyyən edilir.

Sığorta hadisələri baş verdikdə sığorta məbləğindən faizlə aşağıdakı sığorta ödənişləri verilir:

- a) sığorta olunan məhkəmə və ya hüquq mühafizə orqanlarında xidmətdə olduğu zaman həlak olduqda (vəfat etdikdə) — 100 faiz;
- b) sığorta olunan xidmətdə olduğu zaman aldığı zədələnmə, yaralanma və ya xəsarətə görə xidmətdən çıxdıqdan sonra üç il ərzində öldükdə - 100 faiz;

v) sığorta olunana əlillik təyin olunduqda:

- I qrup - 80 faiz;
- II qrup - 60 faiz;
- III qrup - 40 faiz;

q) sığorta olunan:

- ağır yaralandıqda - 20 faiz;
- yüngül yaralandıqda — 10 faiz.

Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari sığortası hər il dövlət büdcəsindən nəzərdə tutulmuş vəsait hesabına aparılır.

"Bəzi kateqoriyalardan olan vətəndaşlara verilən aylıq və birdəfəlik müavinətlərin məbləği barədə" Fərmana əsasən:

- valideynlərdən biri şəhid olmuş ailədə hər bir uşağın 16 yaşı (şagirdlər üçün 18 yaş) tamam olanadək onların hər birinə aylıq müavinət 35 min manat məbləğində müəyyən edilmişdir;

- Çernobıl qəzası nəticəsində I və II qrup əlil olmuş, yaxud vəfat etmiş valideynlərin uşaqlarına, habelə; Çernobıl qəzası nəticələrinin aradan qaldırılması iştirakçılarını dispanser qeydiyyatında olan uşaqlarına hər uşaq üçün aylıq müavinət 25 min manat məbləğində müəyyən edilmişdir;

- "Çernobıl qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 14-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əlillərə hər il müalicə ilə əlaqədar olaraq verilən birdəfəlik müavinət 30 min manat müəyyən edilmişdir.

"Hərbi qulluqçuların" pensiya təminatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının zabit heyəti, gizirləri, miçmanları və xidmətindən artıq xidmət edən hərbi qulluqçuları, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının sınavi və rəis heyəti, onların ailələri üçün Azərbaycan Respublikasının ərazisində vahid dövlət pensiyaları sistemini müəyyən edir.

Hərbi qulluqçulara əlilliyə görə pensiyalar, onların ailələrinə isə ailə başçısının itirməyə görə pensiyalar, xidmət illərinə görə pensiyalar təyin edilir.

20 il və daha çox hərbi xidmət və ya orqanlarda xidmət etməyə görə pensiyanın minimum məbləği Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən minimum əmək haqqının 150 faizi məbləğində təyin edilir.

Əlilliyə görə pensiyaların minimum məbləğləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir;

a) I və II qrup müharibə əlillərinə və xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən əlil olmuş hərbi qulluqçulara — yaşa görə minimum pensiyanın 200 faizi, III qrup əlillərə - yaşa görə minimum pensiyanın 150 faizi;

b) digər əlillərə, o cümlədən xidməti vəzifələri yerinə yetirməklə bağlı olmayan hadisə nəticəsində əlil olmuş şəxslərə:

- I və II qrup əlillərə - yaşa görə minimum pensiyanın 100 faizi məbləğində;

- III qrup əlillərə - yaşa görə minimum pensiyanın 50 faizi məbləğində.

Ailə başçısını itirməyə pensiyalar aşağıdakı məbləğlərdən az ola bilməz:

- ailənin əmək qabiliyyəti olmayan hər bir üzvü üçün - yaşa görə minimum pensiyanın 75 faizi;

- valideynlərinin ikisini də itirmiş hər uşaq üçün, habelə hərbi əməliyyatlar zamanı və ya xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən həlak olmuş hərbi qulluqçunun ailəsinin əmək qabiliyyəti olmayan hər bir üzvü üçün - yaşa görə minimum pensiyanın 100 faizi.

21 may 1999-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu imzalamışdır. Qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin məskunlaşdırılması, sosial müdafiəsi tədbirlərinin və bununla əlaqədar dövlət orqanlarının vəzifələrini müəyyən edir.

Məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslərə aşağıdakı sosial müdafiə tədbirləri tətbiq edilir:

- müvəqqəti yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi;
- məşğulluğun təmin edilməsi;
- sosial təminat;
- tibbi təminat;

- təhsil hüququnun təmin edilməsi;
- nəqliyyat və mənzil-kommunal güzəştləri;
- vergi güzəştləri.

Məcburi köçkünlərə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirməyə görə sosial sığorta ödəmələri iş stajından asılı olmayaraq əmək haqlarının tam həcmində ödənilir. Azərbaycan Respublikasının Məcburi köçkünlərin Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qərarı ilə 6 dekabr 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin yanında yaradılmışdır.

Fondun əsas məqsədi məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, onlar üçün iş yerlərinin açılmasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi, əsasən sosial infrastrukturun bərpasına yönəldilmiş mikrolayihələrin yerinə yetirilməsi üçün vəsait ayırmaq istifadəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi haqqında Sərəncama əsasən yemək xərci üçün verilən aylıq müavinət 2000-ci ilin yanvar ayının 1-dən 20 min manat məbləğində müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "Məcburi köçkünlərin birdəfəlik və mütəmadi pul yardımları, ərzaq və sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi" Qaydasını təsdiq etmişdir. Bu Qərara əsasən məcburi köçkünlərə mütəmadi pul yardımları dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Azərbaycanda büdcədənkənar dövlət fondlarının hüquqi — normativ bazası 31 dekabr 1991—ci il tarixli 40 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə yaradılmışdır.

Əlillərin Sosial Müdafiəsi Fonduna ödəniş 1994 - cü il 24 iyun tarixli 83 sayılı qanunla tənzimlənirdi. Bu qanuna əsasən fondun vəsaiti mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən ayırma və büdcə vəsaiti hesabına formalaşır.

1991 - ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək milli maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin

əsas vəzifələrindən qarşıya çıxdığı bir zamanda 12 oktyabr 1992 - ci ildə "Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsasnamə " - nin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuş və bu qurumun fəaliyyəti ilə bağlı lazımı tədbirlər görülməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1997 - il 29 sentyabr tarixli 110 nömrəli qərarı ilə " dövlət büdcəsinin kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı" maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsi haqqında əsasnamə təsdiq edildikdən sonra Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi qaydalarında edilmiş dəyişikliklər nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin təklifləri əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ayrılan vəsait hesabına keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ - nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri - istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsinin sürətlə artması və s. aiddir.

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 - cü il fevral ayının 16-da Yol fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədən kənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin

geniřl ndirilm sinin təmin edilməsi məqsədi ilə  mummilli lider Heydər Əliyevin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli fərmanı ilə " Azərbaycan Respublikası Sahibkarlıęa Kömək Milli Fondu haqqında  sasnam  " -nin və " Azərbaycan Respublikası Sahibkaęlıęa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları " -nin təsdiq edilməsi ilə Sahibkarlıęa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin g z řtli ř rtl rl  maliyy l řdirilm si mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkiřafında d n ř nöqtəsi olmuřdur.

2.2 Azərbaycanca fəaliyyət göstərən büdcədənəkar fondların formalaşmasının müasir vəziyyətinin tədqiqi

Bu günkü Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun formalaşması tarixi, ölkəmizdə iqtisadi münasibətlərin, eləcə də sosial sığorta və pensiya təminatı üzrə köklü dəyişikliklərin dinamikası ilə birbaşa əlaqəlidir.

Məlum olduğu kimi, SSRİ dövründə Azərbaycanda sosial sığorta və pensiya məsələləri müstəqil respublika qanunvericiliyi çərçivəsində deyil, ümumittifaq qanunvericiliyi çərçivəsində inkişaf etmişdir. Sovet pensiya təminatı sistemi «haqqı ödəmədən sığorta» prinsipi ilə qurulmuşdu. Zəruri maliyyə vəsaitləri yalnız dövlət büdcəsi və ya müəssisələrinin ödənişlərindən götürülürdü. Bu tipli pensiya təminatının maliyyə modeli, habelə pensiyaçıların sayının müntəzəm olaraq artması mövcud pensiya sisteminin sabit fəaliyyətinə mənfi təsir göstərirdi. 1980-ci illərdə ölkədə təsərrüfat formalarının dəyişməsi, əksər müəssisələrin təsərrüfat hesabı və özünümaliyyəlməyə keçməsi onlarda çalışan işçilərin gələcək təminatını çətinləşdirirdi. 1990-cı ildə SSRİ Sosial Sığorta Fondu yaradıldı və tabeçiliyindən asılı olmayaraq, bütün müəssisə, idarə, təşkilat, kooperativ, sovxoz, kolxoz və digər təşkilatların onun hesabına ayırmalar etməsi qərara alındı. Bundan sonra "Azərbaycan SSR-də sosial sığorta üzrə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və maliyyələşdirmə qaydası haqqında" Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin və Həmkarlar İttifaqlarının Azərbaycan Respublika Şurasının qərarı ilə (08. 05. 1991) Həmkarlar İttifaqlarının Azərbaycan Respublikası Şurasının nəzdində Azərbaycan SSR Sosial Sığorta Fondu yaradıldı. Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi haqqında Konstitusiyaya aktı elan edildikdən sonra respublikanın dövlət təsisatlarının yenidən təşkilinə başlandı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə (16.12.1991) SSRİ Pensiya Fondunun Azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fonduna çevrildi.

"Sosial Sığortaya və Məşğulluq Fonduna normativ ayırmalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanununun bəzi maddələrinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə 1 iyun

1992-ci il tarixdən sosial sığorta üzrə ayırmaların əməyin ödənişi fondunun 40%-ni təşkil etdiyi müəyyən olundu. Qeyd olunan məbləğin 85%-nin Respublika Pensiya Fonduna, 15%-inin isə Sosial Sığorta Fonduna daxil olması nəzərdə tutuldu.

Sosial sığorta və pensiya təminatının maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında" Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) yaradıldı. Müstəqil maliyyə-bank sistemində malik olan DSMF-yə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müavinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifə kimi həvalə olundu.

Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi haqqında konstitusiyaya aktı elan edildikdən sonra respublikanın dövlət təsisatlarının yenidən təşkilinə başlandı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı (16.12.1991) SSRİ Pensiya Fondunun Azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Respublikası Pensiya Fonduna çevrildi. Sosial sığorta və pensiyanın maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında " fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradıldı. Müstəqil maliyyə - bank sistemində malik olan DSMF - yə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müavinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifə kimi həvalə olundu. Ölkədə sosial sığorta və pensiya təminatı məsələlərinin Avropa standartlarına uyğun qaydada tam formalaşmasını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası prezidentinin 17 iyul 2001 - ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası " - nın icrası məqsədi ilə 2001-2005-ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər DSMF — nun fəaliyyətinin keyfiyyətlə yenidən qurulmasını şərtləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasında məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Fondun aşağıdakı vəzifələri vardır:

> qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının toplanmasını təşkil etmək;

> öz səlahiyyətləri daxilində məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində qanunvericilik aktlarının tələblərinin yerinə yetirilməsinə və vəsaitlərin - təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirmək;

> məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti və dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ölkədə bütün əmək pensiyalarının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək;

> qanunvericilik çərçivəsində özünün müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlər görmək;

> sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında hesablanılıb ödənilməsinə təmin etmək.

Fond bu vəzifələrlə yanaşı aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

> fondun növbəti il üzrə təsdiq olunmuş büdcəsinin gəlir və xərclər göstəricilərinə uyğun olaraq yerli orqanların gəlir və xərclər proqnozunu təsdiq edir;

> əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir;

> məcburi dövlət sosial sığortasının inkişafı və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verir;

> məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitlərini idarə edir, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni, əmək pensiyalarının təyin edilməsini, maliyyələşdirilməsini və ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

> məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta iştirakçılarının uçota alınması və uçotdan çıxarılması qaydalarını müəyyən edir;

> qanunvericiliyə uyğun olaraq məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının uçotu, hesablanması və toplanması qaydalarını müəyyən edir;

> qanunvericilik çərçivəsində sığortaedənlərdə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının düzgün hesablanmasına, xərclənməsinə və ödənilməsinə nəzarət edir;

> sığortaedənlərin məcburi dövlət sosial sığortası üzrə hesablarını qəbul edir;

> fondun büdcəsinin icrası haqqında qanunvericiliklə müəyyən olmuş orqanlardan aylıq, rüblük və illik hesabatlar alır, ümumiləşdirir və onları aidiyyəti orqanlara təqdim edir;

> sığorta olunana dövlət sığorta şəhadətnaməsi verir;

> maliyyə vəziyyəti müvəqqəti pisləmiş sığortaedənlərə məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin verilməsinə yardım edir.

Bildiyimiz kimi, 2009 - cu ildən Azərbaycanın pensiya təminatı sistemi tamamilə avtomatlaşdırılmışdır. "Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fondu gələcəkdə tamamilə avtomatlaşdırılmış pensiya təminatı sistemində keçmək niyyətindədir. Hazırki sistem pensiyaların əlavə edilməsi zamanı Fond üçün əlavə problemlər yaradır. Hazırda Azərbaycanda pensiya təminatı sistemi təxminən 90 faiz avtomatlaşdırılıb. Bundan başqa, gələn illərdə Fondun üç əsas vəzifəsi aşağıdakılar olacaq: pensiyaların baza hissəsinin indeksləşdirilməsinin apanılması — bu, təxminən 20 faiz səviyyəsində gözlənilir; sayı 1,290 mln. nəfərə çatacaq yeni pensiyaçıların maliyyələşdirilməsi; ölkədə inflyasiyanın səviyyəsindən asılı olaraq, pensiyaların baza hissəsinin artırılması.

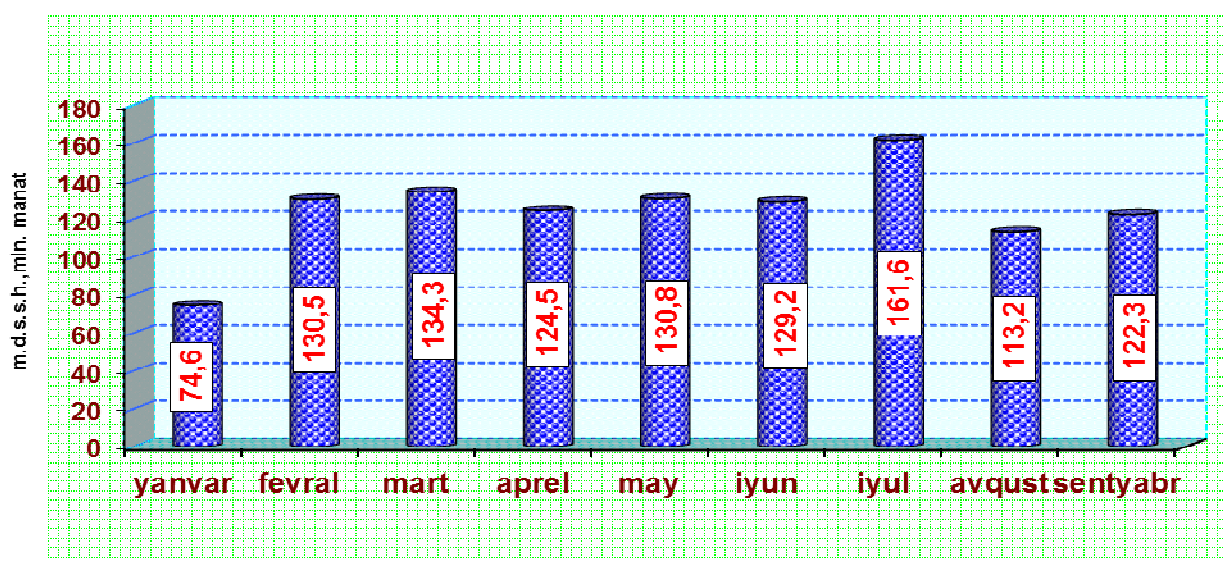
Qeyd edək ki, Dövlət Neft Fondu üçün dövlət büdcəsindən transfertlər azaldılacaq və yalnız büdcə təşkilatlarının borcları ödənildikdən sonra transfertlər bərpa olunacaq. 2013-cü ildə də icbari sosial sığorta üzrə ayırmaların yığılması ilə bağlı problemlər olmamışdır. 2014 - cü ildə Fondun büdcəsində icbari sosial sığorta üzrə ayırmalar 1,27 mlrd. manat məbləğində təşkil etmişdir. 2015 – ci ildə Fondun büdcəsində icbari sosial sığorta üzrə ayırmalar 1,95mlrd. manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur. Özəl sektordan yığımların həcmnin 45,3 faiz səviyyəsində artacağı gözlənilir.

Aparılmış təhlilə əsasən, 2013-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 1977,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin faktiki göstəricisindən 37,2 mln. manat və ya 1,9 faiz çoxdur.

GƏLİRLƏR	Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	Hesabat dövründə proqnoz	Hesabat dövründə fakt	mln. manat		Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				Proqnozun icrası		nisbət, %-lə	mütləq (+, -)
				icra, %	icra, +/-		
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	1000,4	1084,4	1120,8	103,4	36,4	12,0	120,4
1.1. Bütəcə təşkilatları üzrə	388,0	479,0	411,0	85,8	-68,0	5,9	23,0
1.2. Qeyri-bütəcə təşkilatları üzrə	612,5	605,4	709,9	117,3	104,4	15,9	97,4
2. Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	828,3	852,2	852,2	100,0	0,0	2,9	23,9
3. Sair gəlirlər	5,2	4,0	4,9	122,7	0,9	-5,0	-0,3
CƏMİ	1833,9	1940,6	1977,9	101,9	37,3	7,9	144,1

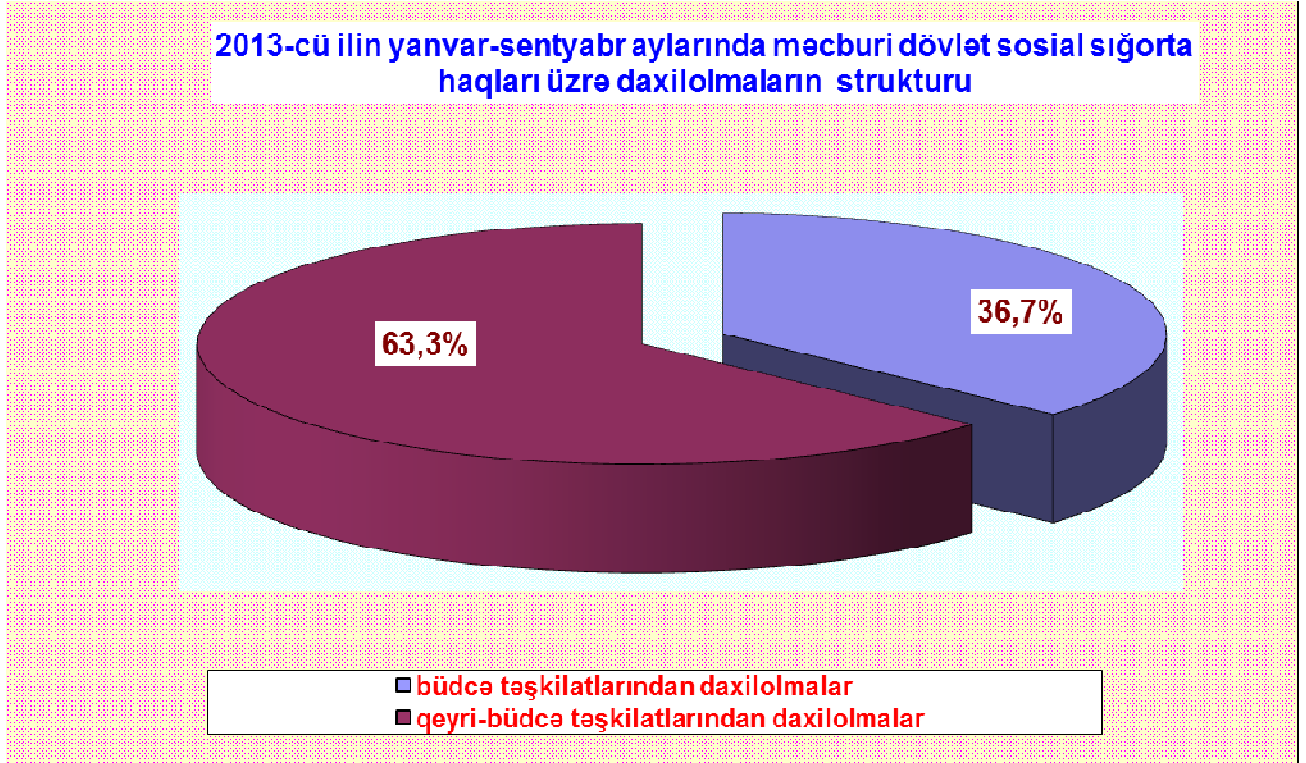
2013-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar faktiki 36,4 mln. manat və ya 3,4 faiz yuxarı olmaqla 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 12,0 faiz və ya 120,4 mln. manat artaraq 1120,8 mln. manat təşkil etmişdir.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların aylar üzrə dinamikası

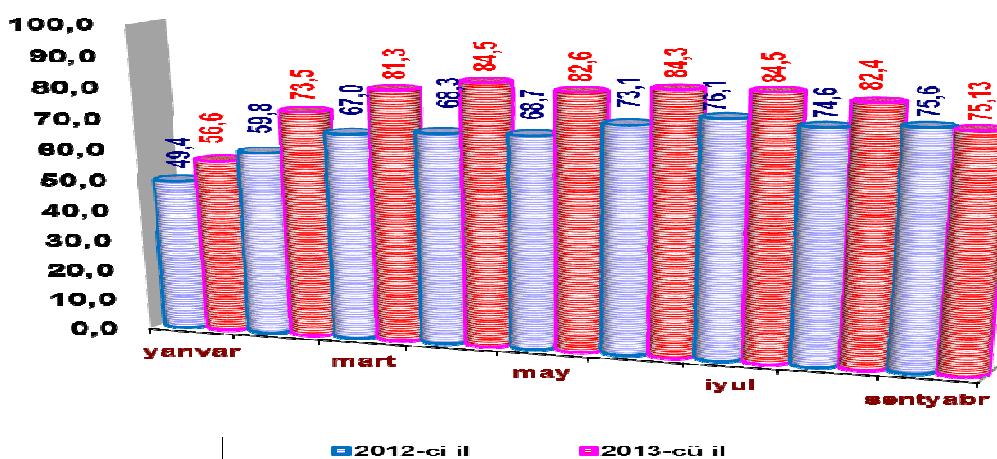
■ m.d.s.s.h.aqları üzrə daxilolmalar, mln.manat

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 63,3 faizi və ya 709,9 mln. manatı qeyri-büdcə sektorunun payına düşür.

Həmin sektorun ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği 104,4 mln. manat və ya 17,3 faiz, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən isə 15,2 faiz və ya 97,4 mln. manat yuxarı olmuşdur. Bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin və torpaq pay mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilmişdir. Nəticədə, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 40,7 faiz, torpaq pay mülkiyyətçilərindən daxilolmalar isə 18,5 faiz artmışdır.

Qeyri-büdcə təşkilatlarından məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların dinamikası, mln. manatla

2013-cü ildə büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 411 mln. manat təşkil etmiş və faktiki 85,8 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 4,9 mln. manat təşkil etmişdir.

Dövlət büdcəsindən 852,2 mln. manat məbləğində transfert Fondun xəzinə hesabına köçürülmüşdür.

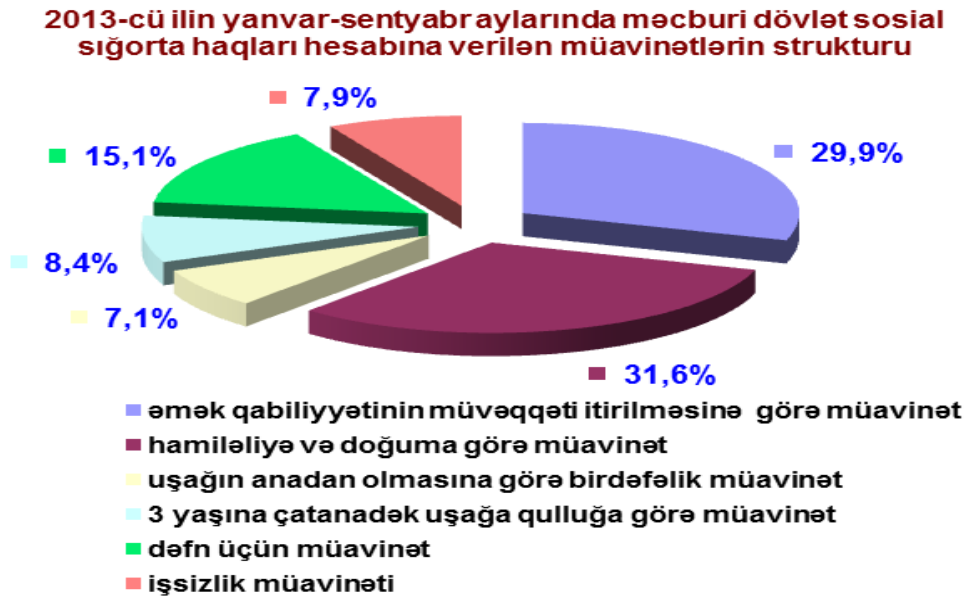
Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 1890,5 mln. manat olmuşdur.

XƏRCLƏR	Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	Hesabat dövründə proqnoz	Hesabat dövründə fakt	Proqnozun icrası		Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				icra, %	icra, +/-	nisbət, %-lə	mütləq (+, -)
1. Əhaliyə ödənişlər	1774,5	1894,0	1847,5	97,5	-46,5	4,1	73,0
1.1. Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri	1732,9	1844,0	1803,5	97,8	-40,5	4,1	70,6
1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərcləri	41,6	50,0	44,0	88,1	-6,0	5,9	2,4
2. Digər xərclər	35,1	46,6	43,0	92,2	-3,6	22,5	7,9
CƏMİ	1809,6	1940,6	1890,5	97,4	-50,1	4,5	80,9

2013-cü ildə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 1847,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 73,0 mln. manat və ya 4,1 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 4,1 faiz və ya 70,6 mln. manat artaraq 1803,5 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2013-cü ildə növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1,1 faizlik (2012-ci ilin istehlak qiymətləri indeksinə uyğun), 1 sentyabrından isə baza hissəsinə 15 manatlıq artım tətbiq olunmuşdur.

2013-cü ildə əhaliyə 44,0 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 31,6 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 29,9 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 15,1 faizi dəfn üçün, 23,4 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 43,0 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 14,6 mln. manat, pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 12,3 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə

maliyyələşdirilən xərclərə 14,9 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 7,9 mln. manat və ya 22,5 faiz çoxdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 20,9 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 9,0 mln. manat, pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 4,6 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 6,8 mln. manat, sair xərclərə 0,5 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2013-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 2,3 mln. manat və ya 12,4 faiz çoxdur.

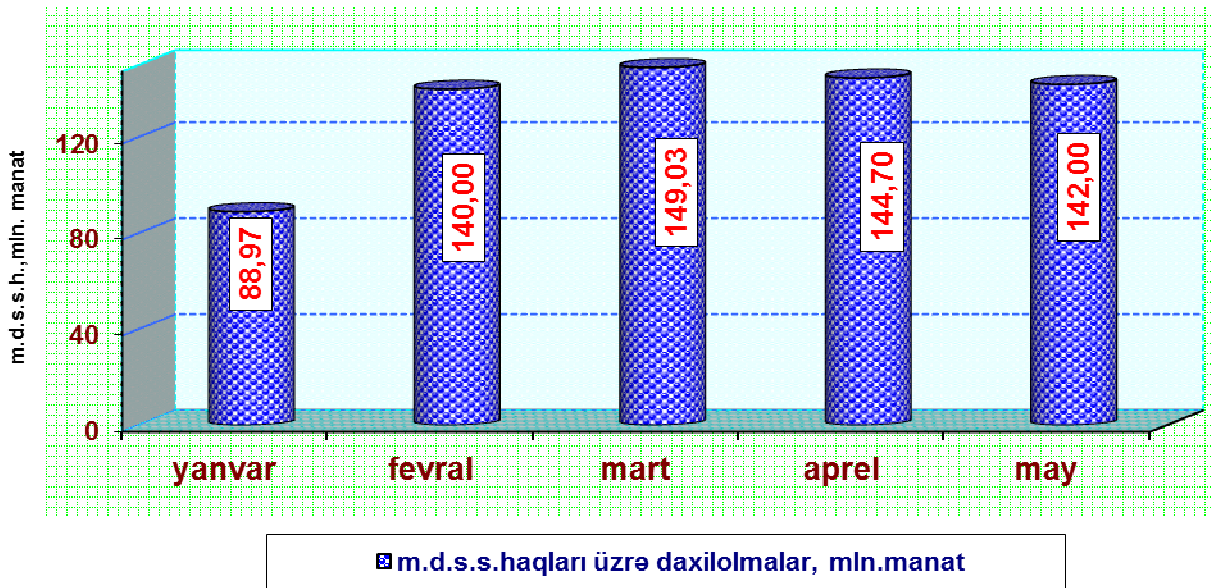
Aparılmış təhlilə əsasən, 2014-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 1191,3 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilin faktiki göstəricisindən 3,2 mln. manat və ya 0,3 faiz çoxdur.

mln.manat							
GƏLİRLƏR	əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	hesabat dövründə proqnoz	hesabat dövründə fakt	proqnozun icrası		əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				icra, %-lə	icra, (+;-)	nisbət, %-lə	mütləq (+;-)
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	594,6	660,5	664,7	100,6	4,2	11,8	70,1
1.1. Büdcə təşkilatları üzrə	216,1	245,0	234,6	95,7	-10,4	8,6	18,5
1.2. Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə	378,5	415,5	430,1	103,5	14,6	13,6	51,6
2. Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	495,3	525,1	525,1	100,0	0,0	6,0	29,8
3. Sair gəlirlər	1,9	2,5	1,5	60,0	-1,0	-21,1	-0,4
CƏMİ	1091,8	1188,1	1191,3	100,3	3,2	9,1	99,5

2014-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar proqnozdan 4,2 mln. manat və ya 0,6 faiz yuxarı olmaqla 2013-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 11,8 faiz və ya 70,1 mln. manat artaraq 664,7 mln. manat təşkil etmişdir.

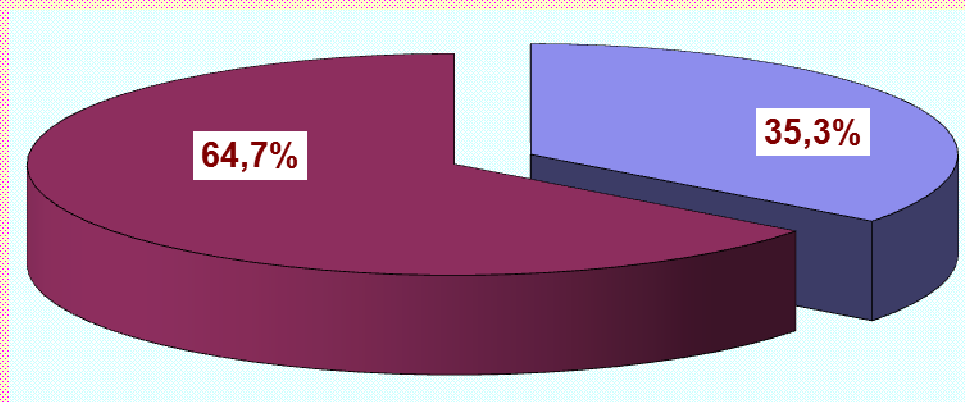

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların aylar üzrə dinamikası

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 64,7 faizi və ya 430,1 mln. manatı qeyri-büdcə sektorunun payına düşür.

2014-cü ilin yanvar-may aylarında məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların strukturu

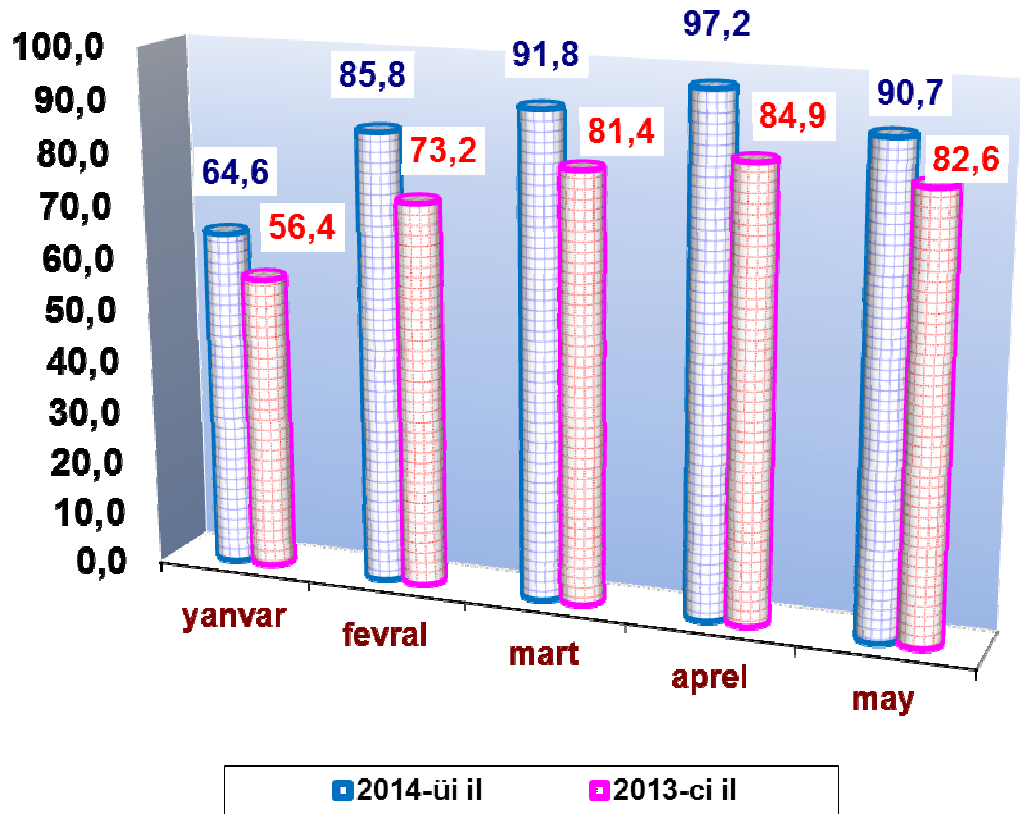

■ büdcə təşkilatlarından daxilolmalar
■ qeyri-büdcə təşkilatlarından daxilolmalar

Qeyri-büdcə sektoru üzrə toplanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği proqnoza nisbətən 14,6 mln. manat və ya 3,5 faiz, əvvəlki ilin müvafiq

dövrünə nisbətən isə 13,6 faiz və ya 51,6 mln. manat yuxarı olmuşdur. Bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilmiş və nəticədə, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 12,4 faiz artmışdır.

Qeyri-büdcə təşkilatlarından məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların dinamikası, mln. manatla

2014-cü ildə büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 234,6 mln. manat təşkil etmişdir. Həmin təşkilatların ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqları əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8,6 faiz və ya 18,5 mln. manat artmış, faktiki isə 95,7 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 1,5 mln. manat təşkil etmişdir.

Dövlət büdcəsindən 525,1 mln. manat məbləğində transfert Fondun xəzinə hesabına köçürülmüşdür.

Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir.

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 1187,3 mln. manat olmuşdur.

XƏRCLƏR	əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	hesabat dövründə proqnoz	hesabat dövründə fakt	proqnozun icrası		əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				icra, %	icra, (+;-)	nisbət, % -lə	mütləq (+;-)
1.Əhaliyə ödənişlər	1012,3	1162,9	1166,4	100,3	3,5	15,2	154,1
1.1.Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri	988,6	1136,0	1138,6	100,2	2,6	15,2	150,0
1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərcləri	23,7	26,9	27,8	103,3	0,9	17,3	4,1
2. Digər xərclər	18,6	24,5	20,9	85,3	-3,6	12,4	2,3
CƏMİ	1030,9	1187,4	1187,3	100,0	-0,1	15,2	156,4

Bu dövrdə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 1166,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 154,1 mln. manat və ya 15,2 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2013-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 15,2 faiz və ya 150,0 mln. manat artaraq 1138,6 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2014-cü ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 2,4 faizlik artım (indeksasiya) tətbiq olunmuşdur.

2014-cü ilin yanvar-may aylarında məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına verilən müavinətlərin strukturu

2014-cü ildə əhaliyə 27,8 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 30,6 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 27,1 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 17,3 faizi dəfn üçün, 25,0 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 20,9 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 9,0 mln. manat, pensiya dərufə müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 4,6 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 6,8 mln. manat, sair xərclərə 0,5 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2013-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 2,3 mln. manat və ya 12,4 faiz çoxdur.

Bildiyimiz kimi, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin banisi olduğu neft strategiyası çərçivəsində xarici sərmayəçilərlə ölkəmizin neft-qaz ehtiyatlarının birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalanmışdır. Məhz bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Fondun Əsasnaməsi AR Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Neft Fondunun fəaliyyəti neft və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan vəsaitin toplanması və səmərəli idarə edilməsi vasitəsi ilə ölkə qarşısında aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

Birincisi, böyük həcimdə daxil olan xarici valyuta gəlirləri şəraitində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, eyni zamanda, neftin gəlirlərindən asılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi;

İkincisi, neft və qazın bərpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsillər arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitinin toplanması;

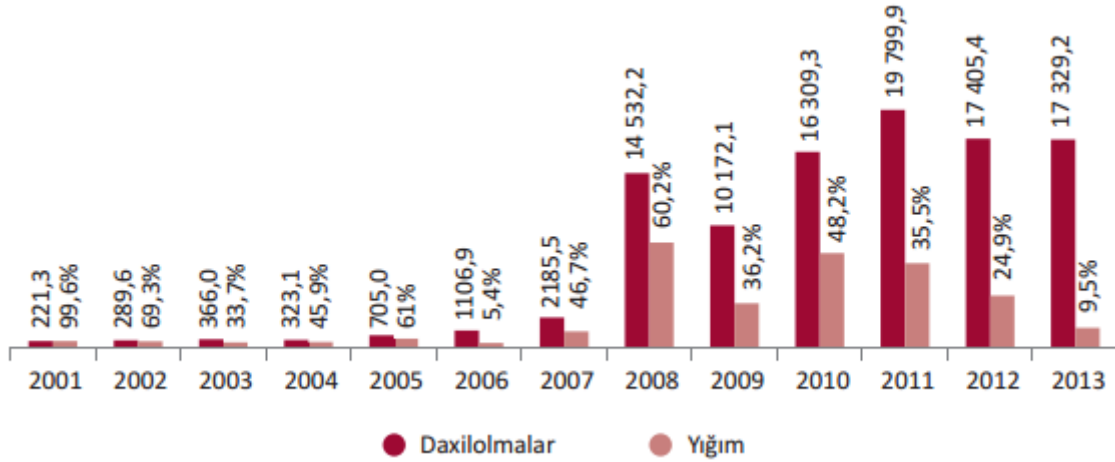
Üçüncüsü, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqədar mühüm ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Fond AR Prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır. Fond elecədə, özünün nəzarətəddici orqanı olan Müşahidə Şurasına və Milli Məclis tərəfindən yaradılmış Hesablama Palatasına hesabat verir.

Neft Fondunun büdcə lahiyəsinin tərribi prosesi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və lahiyənün Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi günədək olan dövrü əhatə edir. Neft fondunun büdcəsinin tərribi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır.

Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır. Onların formalaşma mənbələri əsasın aşağıdakılardır: hasilatin pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; bonuslar; karbohidrogen ehtiyatların işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akr hesabı ödənişlər; dividendlər; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar. Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir.

Qeyd edək ki, 2013-cü ildə Fondun daxilolmaların 9,5%-i yığıma yönəldilmişdir. 2001-2013-cü illər ərzində Neft Fondunun daxilolmaları 101 mlrd. ABŞ dolları səviyyəsində olmuş, bu vəsaitin təqribən 36%-i yığıma yönəldilmiş, 64%-i isə istifadə edilmişdir. Neft Fondunun yarandığı tarixdən etibarən 2013-cü ilin sonuna qədər yığım səviyyəsi növbəti qrafikdə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında Neft Fondunun valyuta vəsaitləri üzrə hesablaşma hesabları yalnız Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında açılır. Dövlət Neft Fondunun gəlir və xərcləri fondun büdcəsinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının tərtibi və icrası qaydaları Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin

2001-ci il 579 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir və AR Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının tərtibi, təsdiqi və icrası qaydalarını müəyyən edir.

Neft Fondunun büdcəsi yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən maliyyə ili üçün tərtib edilir. Neft Fondunun vəsaiti hesabına Neft Fondunun büdcəsindən kənar hər hansı xərclərin Neft Fondu tərəfindən həyata keçirilməsinə yol verilmir. Neft Fondunun büdcəsi gəlir maddələri və xərc maddələri bölmələrindən ibarətdir.

Neft Fondunun büdcəsinin gəlir maddələrini aşağıdakılar təşkil edir:

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və ya səlahiyyətli dövlət orqanı ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin AR-na mənsub olan bölməsində neftin və qazın kəşfiyyatı işlənməsi və hasilatı pay bölgüsünə dair sazişlərin habelə neft-qaz

ehtiyatların kəşfiyyatı, işlənməsi və nəqlinə dair digər sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlirlər;

-AR-nın payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər;

-Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı AR-nin Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar;

-Neftin və qazın AR-nın ərazisi ilə BAKI-Supsa, Bakı-Tibilisi-Ceyhan, və Bakı-Tibilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;

-Qrantlar və digər təminatlı yardımlar.

Neft Fondunun büdcəsinin xərc maddələrini aşağıdakılar təşkil edir:

-Layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan xərclər;

-Neft Fondunun idarə edilməsi, aparatın saxlanması, xarici məsləhətçilərin cəlb edilməsi və digər xərclər.

Dövlət Neft Fondunun tərtibi aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

Neft Fondunun büdcə layihəsinin tərtibi prosesi Azərbaycan Respublikasının

Dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və layihənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi gündəlik olan dövrü əhatə edir.

Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır. Neft Fondunun büdcəsi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi əlaqələndirilməklə tərtib edildikdən sonra Neft fondunun büdcəsinin layihəsi hər il sentyabr ayının 5 - dən gec olmayaraq aşağıdakı sənədlərlə birgə Neft Fondunun Müşahidə Şurasına rəy verilmək üçün Neft Fondunun İcraçı direktoru tərəfindən təqdim edilir:

Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proq- ramları), o cümlədən:

Neft Fondunun investisiya siyasəti;

Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı illik xərclər smetası.

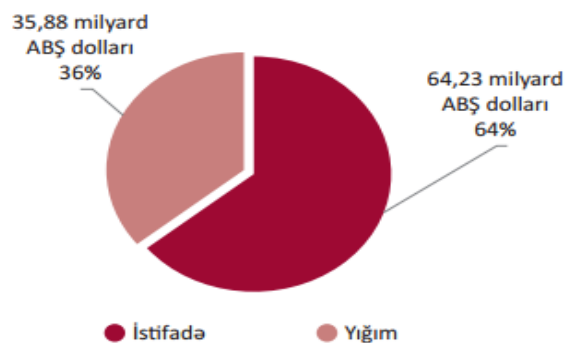
Dövlət Neft Fondu fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə Neft Fondunun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatın müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditori beynəlxalq nüfuzlu "Ernst Young" audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlanıla bilər.

Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir:

- > Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq.
- > Təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq.
- > İşgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Qeyd edək ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2013-cü ildə də dövlət büdcəsinin daxilolmalarının mühüm hissəsi Neft Fondundan dövlət büdcəsinə köçürülən transfərlər hesabına formalaşır və fiskal sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində Fondun çəkisi böyük olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə Fond tərəfindən dövlət büdcəsinə transfərlər şəklində 11 350,0 mln. Manat həcmində vəsait köçürülmüşdür ki, bu vəsaitlər dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 58,2%-ni təşkil etmişdir. Ümumilərdə isə 2003-2013-cü illər ərzində Neft Fondu tərəfindən edilən transfərlərin həcmi 46 435 mln. manat təşkil etmişdir.

Qrafik 4.1.9. 2001-2013-cü illər ərzində Neft Fondunun yığım səviyyəsi

III FƏSİL.BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ BÜDCƏDƏNKƏNARFONDLARIN VƏSAİTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlət Sosial Müdafiə və Dövlət Neft Fondlarının istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması yolları

Maliyyə resurslarının məhdudluğu dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün müxtəlif təyinatlı fondların yaradılması və istifadəsini zəruri edir. Büdcədənkənar məqsədli sosial fondlardan istifadə etməklə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi təcrübəsi xarici ölkələrdə geniş yayılmışdır.

Büdcədənkənar fondlar mərkəzi və ya yerli hakimiyyət orqanlarının sərəncamında olur. Büdcədənkənar dövlət fondlarının yaradılmasının zəruriliyi aşağıdakılardan ibarətdir: dövlət büdcədənkənar fondlarının yaradılması hər şeydən əvvəl maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadə etmək və sosial tədbirləri müfəvvəqiyyətlə həll etmək üçün zəruridir.

Büdcədənkənar fondlar — milli gəlirin müəyyən sosial və iqtisadi məqsədlər üçün yenidən bölgüsü və istifadə edilməsinin bir formasıdır. Bütövlükdə istər dövlət büdcəsinin və istəyərsə də büdcədənkənar fondların mənbəyini ÜDM, birinci növbədə milli gəlir təşkil edir. Lakin konkret mənada büdcədənkənar fondlar xüsusi vergi və yığımlar, habelə dövlət büdcəsi, bəzi ölkələrdə isə istiqrazlar, borclar hesabına formalaşır. Büdcədənkənar fondlara bəzi mənbələrdən vəsaitlər qaytarılmaq və qaytarılmamaq şərti ilə həyata keçirilə bilər.

Büdcədənkənar fondlar təkrar istehsal prosesinin inkişafına aşağıdakı yollarla təsir göstərə bilər:

- > sərbəst pul vəsaitlərinin dövlət qiymətli kağızlarla investisiyalaşdırmaq və bununlada müəssisələri zəruri maliyyə resursları ilə təmin etmək;
- > sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərmək;
- > büdcədənkənar fondlar investor və maliyyə bazarının iştirakçısı kimi çıxış edə bilər.

Büdcədənkənar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək

mümkündür. Onlardan:

əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək;

- > əhalinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək;
- > sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək;
- > pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s.

Azərbaycan Respublikası iqtisadi müstəqilliyə qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq digər iqtisadi təsir vasitələri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmilləşdirilməsi və bazar iqtisadi münasibətlərini lap qədimdən tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq olunmağa başlandı. Bu iqtisadi təsir vasitələrindən ən mühümü dövlətin iqtisadi və sosial problemlərə müdaxiləsi bunun üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ — nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri - istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsinin sürətlə artması və s. aiddir. Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi. Bu vəsaitlər büdcədənkənar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasınınm başlanğıcı 1992 - ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 - cü il hesab olunur. Büdcədənkənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir. 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994-cü il fevral ayının 16 - da Yol fondunun yaradılması haqqında president fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül

tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR-nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Qeyd edək ki, əgər Neft Fondunun çox da uzaq olmayan yaranma tarixinə qısa ekskursiya etsək görərik ki, ARDNF Azərbaycan neft strategiyasının vacib elementlərindən biri kimi yaradılıb. Çünki «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində neftin satışından gəlirlər əldə etməyə başladıqdan dərhal sonra bu qurum təsis edilib. Fond yaranandan indiyə qədər fəaliyyətində ilk növbədə şəffaflığa böyük önəm verib. Beynəlxalq təcrübədə bu, çox vacib məsələdir. Çünki, uğur qazanmaq, istənilən ölkəni inkişaf etdirmək və gəlirlərdən lazımı qaydada istifadə etmək üçün maksimum dərəcədə şəffaflıq təmin edilməlidir. Azərbaycan Dövlət Neft Fondu Böyük Britaniyanın hasilat sənayesində şəffaflıq təşəbbüsünə qoşulan ilk fondlardan biri olub və bu təşəbbüsə regionda təkan verilməsi istiqamətində göstərdiyi fəaliyyət ABŞ və Böyük Britaniyanın nüfuzlu maliyyə qurumları yüksək qiymətləndirilib. Reallıqda ARDNF-in açıq və şəffaf şəkildə idarə olunması sahəsində başqa ölkələrə nümunə ola biləcək təcrübəsi var. Dövlət Neft Fondu dünyada dövlət idarəçiliyi sahəsində ən nüfuzlu mükafat olan BMT-nin dövlət qulluğu mükafatına layiq görülüb.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyi şəraitində əsas milli sərvəti olan neft və qazın hasilatından əldə olunan gəlirləri ümumxalq mənafeyi və gələcək nəsillər üçün istifadə etmək naminə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cü il tarixli Fərmanı ilə yaradılmış, onun Əsasnaməsi 29.12.2000-ci il tarixində təsdiq edilmiş və ARDNF vəsaitlərinin yerləşdirilməsi Qaydalarının təsdiqindən sonra (iyul 2000) fəaliyyətə başlamışdır. Fondun qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdən biri - neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, digəri isə bu

gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün düzgün istifadə edilməsidir.

Neft Fondunun vəsaiti aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- 1) Dövlət tərəfindən Fonda verilən vəsait və əmlak;
- 2) hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərdən (neft, qaz, qaz kondensatı) və onların satışından əldə edilən xalis gəlirlər;
- 3) neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə (ARDNŞ) və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar (mükafatlar);
- 4) karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akrhesabı ödənişlər;
- 5) neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının payına düşən dividendlər və mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- 6) neftin və qazın Azərbaycan Respublikası ərazisi ilə Bakı-Subsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- 7) neft-qaz sazişləri çərçivəsində ARDNŞ-ə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər;
- 8) Fondun fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən əmlak və vəsait, o cümlədən Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər.

ARDNŞ-nin vəsaiti ən mühüm ümummilliy problemlərin həllinə və strateji infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiyasına istifadə oluna bilər. "Büdcə Sistemi haqqında" Qanuna görə, Fondun xərcləri (Fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər istisna edilməklə) icmal dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi olaraq həv il parlamentdə təsdiq edilir. ARDNŞ yalnız öz büdcəsində nəzərdə tutulan xərcləri həyata keçirə bilər, onun əməliyyat və idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri istisna olmaqla, qalan bütün xərcləri Maliyyə Nazirliyinin Mərkəzi Xəzinədarlığı vasitəsilə yerinə yetirilir.

ARDNF-nin vəsaiti hesabına iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir. Azərbaycan

Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, ARDNF-dən 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 135 mln.manat həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 244 mln. manat məbləğində vəsait ödənməmiş, həmçinin ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarını təmin etmək üçün 505 mln. manat həcmində vəsaiti Dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq, Fond yuxarıda adı çəkilən layihələrlə yanaşı, 2 böyük layihəni: Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasını da maliyyələşdirəcək, habelə çox vacib olan Dövlət İnvestisiya Şirkətinin nizamnamə kapitəhının formalaşdırılmasına 90 mln. manat ayıracaqdır.

Neft fondunun investisiya portfelinin məcmu dəyərinin 55%-i ABŞ dolları, 35%-i avro, 5%-i İngiltərə funt-sterlinqində ifadə olunan aktivlərə yerləşdirilir. Portfelin məcmu dəyərinin digər 5%-i isə uzunmüddətli ölkə (suveren borc) reytingi "A" ("Standart ənd Purz" (Standart & Poor's), "Fitc" (Fitc)) və ya "A2" ("Mudiz" (Mood's)) kredit reytinglərindən aşağı olmayan ölkələrin valyutalarında yerləşdirilə bilər. Fondun vəsaiti yüksək kredit reytinginə malik olan xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarına, xarici dövlət agentlikləri tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, maliyyə institutları və banklar tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, depozitlərə və pul bazarı alətlərinə, habelə xarici menecerlər vasitəsilə korporativ qiymətli kağızlara (səhmlərə) yerləşdirilə bilər.

ARDNF-nin valyuta vəsaitlərinin idarə olunmasından ibarət fəaliyyəti ölkə Prezidentinin Fərmanı (19.06.2001) ilə təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar"la, büdcənin tərtib və icra prosesi "Azərbaycan

Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydaları" ilə tənzimlənir.

Ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq olunmuş (27.09.2004) "Neft və qaz gəlirlərinin istifadə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya"da vəsaitlərin iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda, regionların, kiçik və orta sahibkılığın inkişafında, infrastruktur sahələrinin genişmiqyash inkişafında, yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsində və digər istiqamətlərdə istifadə olunması nəzərdə tutulur.

ARDNF müstəqil hüquqi şəxsdir, dövlətin büdcədən kənar fondudur. ARDNF-nin fəaliyyətinə ümumi nəzarət səlahiyyəti hökumət və parlament nümayəndələrindən ibarət Müşahidə Şurasına məxsusdur. Müşahidə Şurasının başca vəzifəsi ARDNF vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsi üzərində ümumi nəzarəti həyata keçirmək, illik büdcə layihəsinə, illik hesabatlarma və maliyyə fəaliyyəti audtinin nəticələrinə, həmçinin büdcənin icrası barədə cari hesabatlarə rəy verməkdir.

Azərbaycan hökuməti neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə etməyə verilməsi strategiyası üzərində işləyir. Konsepsiyanın mahiyyəti gəlirlərin müəyyən hissəsini hər il büdcəyə köçürməkdən və ondan ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə etməkdən ibarətdir. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmləri hesab edirlər ki, neft gəlirlərindən istifadənin başca məqsədi infrastrukturmları maliyyələşdirmək və inkişaf etdirməkdir. İnkişafın indiki mərhələsində neft gəlirlərindən qeyri-neft sənaye və aqrar istehsal sahələrinin, regionların inkişafı üçün

Yaxın illərdə dünya bazarında qiymətlərin əlverişli olması proqnozları Azərbaycanın neft gəlirlərinin dəfələrlə artmasına real imkanlar açır. Belə şəraitdə, lüzumsuz maliyyə israfçılığına yol verməmək və ölkənin neft ehtiyatlarının tükənməsi dövründə maliyyə imkanlarının kəskin azalmasını qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda yığım-xərc balansının optimal təşkili olduqca vacibdir. Belə yanaşma - neft gəlirləri hesabına maliyyələşən xərclərə sərt nəzarəti, bu gəlirlər hesabına gələcək yığımların yüksək səviyyəsinə nail olunmasını, makroiqtisadi

idarəetmənin səmərəsinin artırılmasını, neft gəlirlərini üstün olaraq istehlakın deyil, investisiyalara maliyyələşdirilməsinə yönəltməklə, iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılmasını, qeyri-neft sektorunun inkişafının "neft bumu" ilə dəstəklənməsi ilə yanaşı ona vergi stimullarının da tətbiqini nəzərdə tutan mühüm prinsipləri əhatə edir.

Bu prinsiplərin bəziləri Azərbaycanda artıq reallaşdırmağa başlanmışdır və müsbət nəticələr verməkdədir. Belə ki, neft gəlirlərindən yaranan yığımların akkumulyasiyasını təmin edən Neft Fondu - daxili xərclərin kəskin genişlənməsinin qarşısını almaqla, real məzənnənin bahalaşmasına yol verilməməsində, qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasında və bugünkü gəlirlərin gələcək inkişafın real maliyyə təminatına çevrilməsində olduqca mühüm amildir. Bütövlükdə Neft Fondunun məcmu tələbin genişlənməsinə restruktiv təsiri, daxili tələbi ixrac sektorlarından qeyri-ixrac sektorlara (xüsusilə xidmət sektoru) yayılmasını (neft gəlirlərinin artmasının təsiri altında) məhdudlaşdıran amildir ki, bu da ölkədə təmin olunmuş makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına şərait yaradır.

Xüsusi məqsədlərlə yaradılmış neft fondları təbii resursların istismarından əldə olunan gəlirlərin idarə edilməsi baxımından yeni bir mexanizm deyil. Bu fikri əsas tutaraq və aşağıda sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün bir çox ölkələrdə analoji fondlar yaradılmışdır:

- Qiymət dəyişkənliyinə qarşı qoruyucu ehtiyatın yaradılması;
- Təbii resursların tükənməsinin qarşısını ala biləcək fondların formalaşdırılması;
- Xərclər üzərində nəzarətin təşkili və həddən artıq israfçılığın qarşısının alınması;
- İqtisadiyyatın sahələrinin maliyyələşdirilməsi.

Yuxarıda qeyd olunan məqsədləri Azərbaycana da aid etmək olar. ARDNF-in vəsaiti ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasına, mühüm əhəmiyyətli infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bununla yanaşı Azərbaycanın yeni iqtisadi sistemə keçid və geniş iqtisadi və sosial islahatların

həyata keçirilməsi dövründə ölkənin idarəetmə sistemində sabitliyin təmin edilməsində də ARDNF əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Neft Fondu fəlsəfəsinin öndə duran tərəflərindən birini əhalinin iqtisadi rifahının artırılması naminə yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə nail olunması və gələcək nəsillər üçün iqtisadi təminatın yaradılması təşkil edir. Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuş Azərbaycan ərazilərinin bərpası üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsində ARDNF həlledici rola malik olacaqdır.

Dünyada neft fondu bir çox modelləri mövcuddur. ARDNF-in strukturunda bu modellərin bir çoxunun xüsusiyyətləri cəmlənmiş və ölkənin bugünkü şəraitinə daha müvafiq olan struktur formalaşdırılmışdır.

Hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun restrukturizasiyasına yönəlmiş bir sıra kompleks tədbirlər də həyata keçirilməkdədir. Belə ki, son illər bu sektora xarici investisiyalara axını güclənmiş, ixrac və idxalı əvəzədən sahələrin inkişafı, o cümlədən, onun məzənnə siyasəti vasitəsilə inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ölkədə özəl sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin həm institusional, həm də maliyyə kontekstində artırılmasını nəzərdə tutan fərmanlar verilmiş və onların icrasına başlanmışdır.

Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunun inkişafına bilavasitə təsir edən iqtisadiyyatın infrastruktur sahələrinin modernləşdirilməsi (o cümlədən xarici maliyyə yardımları hesabına) diqqət mərkəzində saxlanılmış, vergilər azaldılmışdır. Maliyyə, pul-kredit siyasətinin qeyri-neft sektorunun inkişafına uyğunlaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 2003-cü il 28 noyabr tarixli Qanununa əsasən iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən qeyri-neft sektorunda sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə mənfəət vergisinin dərəcəsi azaldılmış, lizinq obyektinə olan əmlak üçün illik amortizasiya norması 2 dəfəyədək artırılmış və maliyyə lizinqi əməliyyatları əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq əsas etibarilə

qeyri-neft sektorundan ibarət olan özəl sektorun ÜDM-də payı 80%-ə yaxınlaşmışdır.

Neft gəlirlərinin reallaşdırılmasından alınan dövlət mənfəətinin əsas tərkib hissələrindən biri - layihənin səhmdarından tutulan vergilərdir. Azərbaycanın PSA tipli müqavilələrinin vergi qoyma məsələləri hökumətlə razılaşdırılan şərtlər baxımından ən dolğunu hesab edilir. Azərbaycanın PSA müqavilələrinin təhlili göstərir ki, ölkənin rezidentləri olan və olmayan, neft layihələrinin gerçəkləşdirilməsi prosesinə cəlb edilmiş bütün hüquqi və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi məsələləri dəqiqləşdirilmişdir. Hazırda hər bir podratçı tərəfindən vergi qoyulan gəlirdən mənfəət vergisi təqvim ili üçün 22 %-lik sabit dərəcə ilə tutulur.

Podratçıların digər gəlirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- sığorta daxilolmaları;
- valyuta ilə əməliyyatlardan reallaşdırılmış gəlirlər;
- podratçının bu bənddə nəzərdə tutulan və ARDNŞ-in pay iştiraki üzrə məsrəflərinin ödənilməsindən alınmış məbləğlər;
- Ləğv etmə Fondundan alınmış məbləğlər;
- Ləğv etmə Fondunda artıq qalan vəsaitin bölüşdürülməsi zamanı alınmış məbləğlər;
- faizlərdən daxil olan gəlirlər;
- qüsurlu materiallar, yaxud avadanlıqla bağlı tədarükçilərdən, avadanlıq istehsalçılarından və ya onların agentlərindən alınmış məbləğlər;
- materialların satışı yaxud çarter icarəsi nəticəsində xidmətlərin ödənişi qismində obyektlərdən (vasitələrdən) və ya əqli mülkiyyətdən istifadəyə görə alınmış məbləğlər.

Xərclər sərf olunduğu təqvim ilində tam tutulur və Azərbaycan Respublikasında, yaxud başqa yerlərdə hər bir podratçı tərəfi karbohidrogenlər sahəsində fəaliyyətlə məşğul olan zaman bütün məsrəflər kimi müəyyən edilir. Bunlara aşağıdakı xərclər aiddir:

- hər bir podratçı tərəfinin bütün əməkdaşlarına yaşayış yeri, qida məhsulları, kommunal xidmətləri, uşaqların təhsili, həmçinin əməkdaşlar və onların ailələri

üçün yaşadığı ölkədən və əksinə yol xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı verilən bütün xərclərlə birgə hər bir podratçı tərəfin bütün əməkdaşlarına ödənilən əmək haqqı, maaşlar və digər ödənişlərin tam məbləğləri;

- pensiya fonduna, işə düzəltmə fonduna, sosial-sığorta fonduna, tibbi sığorta fonduna ayırmalar daxil olmaqla, Azərbaycanın dövlət sosial təminatına bütün xərclər və əməkdaşlar üçün bütün digər sosial ödənişlər;

- kəşfiyyat və qiymətləndirmə işlərinə bütün məsrəflər;

- quyuların qazılması ilə bağlı bütün məsrəflər;

- satış məntəqəsinə qədər nəql olunması üçün ödənilmiş bütün neft kəməri tarifləri, komisyon və broker tarifləri, həmçinin satışa və nəqlətməyə çəkilən digər məsrəflər;

- icarə haqqında saziş üzrə bütün ödənişlər;

- bütün sığorta xərcləri;

- heyətin hazırlığına çəkilən bütün xərclər;

- hər podratçı tərəfinin daimi nümayəndəliklərinin fəaliyyəti ilə bağlı bütün xərclər, o cümlədən idarəetmə xərcləri, tədqiqatlar və elmi işlənmələr üçün xərclər və ümumi inzibati xərclər;

- hər hansı avadanlıq vahidinə, yaxud əsas fondlara müəyyən edilmiş limitdən yüksək olmayan xərclər;

- Ləğvetmə Fonduna bütün üzvlük haqları;

- məhv edilməsi, yaxud ziyan vurulması nəticəsində materiallar, və ya aktivlərə aid itkilər, ləğv edilmiş yaxud təqvim ili ərzində imtina edilmiş aktivlər, ümitsiz borclar və üçüncü tərəflərə vurulmuş ziyan üçün kompensasiya hesabına ödənişlər;

- bütün digər itkilər, o cümlədən satılmış valyutadan itkilər, yaxud bilavasitə karbohidrogenlər sahəsində fəaliyyətlə bağlı yığımlar;

- hər bir podratçı tərəfm karbohidrogen sahəsində fəaliyyəti həyata keçirən zaman çəkdiyi bütün digər məsrəflər;

- standart beynəlxalq neft-mədən praktikasının tətbiqi nəticəsində çəkilən bütün xərclər.

Bəzən elə olur ki, ölkənin ixracının kəskin artması ixrac məhsullarının dünya bazarındakı qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsinə səbəb olur və ölkənin iqtisadi vəziyyəti pisləşir. Ancaq, Azərbaycanın mövcud neft ehtiyatları və onun hasilatının gözlənilən ən yüksək həddi belə dünya ölkələrindəki neft ehtiyatları və dünya bazarının tələbatının çox az hissəsini təşkil edir. Ona görə də Azərbaycanın dünya bazarında neft təklifini artırmaqla onun qiymətinin aşağı salması real deyil. Bu hal ilə daha iri neft ixracatları olan OPEK ölkələri müntəzəm mübarizə aparırlar.

Azərbaycanda təbii ehtiyatlar, o cümlədən neft-qaz ehtiyatları birbaşa dövlətin nəzarəti altındadır. Neft hasilatının 40 faizə qədəri dövlətə məxsusdur. Bu isə dövlətin səmərəli neft siyasəti yerinə yetirilməsinə imkan yaradır.

Neft gəlirlərinin artması mərhələsində makroiqtisadi siyasətin bütün istiqamətlərinin səmərəli koordinasiyası xüsusilə zəruridir. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə Azərbaycanda son 8 ildə mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur və bu nailiyyətlərin bariz nümunəsi ölkədəki makroiqtisadi sabitlikdir. Bununla belə, gələcəkdə neft gəlirlərinin məqsədi dövlət proqramları çərçivəsində istifadə olunması prosesində fiskal və monetar sektorlar arasında koordinasiya mexanizmlərinin əsaslı təkmilləşməsinə ehtiyac yaranacaqdır.

Beləliklə, neft sərəvətlərinin idarə olunması strategiyası neft gəlirləri hesabına maliyyələşdiriləcək cari xərclər ilə gələcək nəsillər üçün formalaşdırılacaq yığım potensialı arasında düzgün nisbəti müəyyən etməyə imkan verən dəqiq iqtisadi mexanizmləri özündə təcəssüm etdirməlidir.

Xarici partnyorlarla neftin birgə hasilatı respublikada hasilat sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, neft-kimya məhsulları, neft maşınqayırma sənayesi və neft avadanlıqları istehsalı sahələrinin də inkişafına ciddi təsir göstərəcəkdir. Beynəlxalq neft kontraktlarının reallaşdırılması, xüsusilə "Əsrin kontraktı"na daxil olan "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarında hasilatın artırılması nəticəsində respublikada məcmu neft istehsalının həcmi xeyli artmışdır. Son üç ildə bu artım 95%-ə qədər yüksəlmişdir. Kontrakt neftinin dünya bazarlarına nəqli imkanları genişləndikcə neft hasilatının da həcmi artırılması proqnozlaşdırılır. ABƏŞ-nin və ARDNŞ-nin apardığı hesablamalara əsasən 2010-cü ildə birgə işlənən obyektlər üzrə neft

hasilatının həcmi 40750 min tona, Azərbaycan üzrə cəmi isə 46900 min tona çatdırmaq nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, müvafiq olaraq orta illik hasilatı 37,8% və 27,4%-ə qədər yüksəltmək proqnozlaşdırılır ki, bunun da respublika üçün gözlənilən iqtisadi və sosial nəticələri olduqca böyükdür.

Azərbaycanın dünya enerjidaşıyıcıları bazarına integrasiyanın ən perspektivli və strateji istiqamətlərindən biri də təbii qaz istehsalı sahəsidir. Respublikada kəşf olunmuş təbii qaz ehtiyatlarının dünya bazan baxımından əhəmiyyətli olması, dünya enerji daşıyıcıları balansında qazın yüksək xüsusi çəki ilə fərqlənməsi və Azərbaycan neftinin nəql olunduğu region ölkələrində bu yanacaq növünə yüksək tələbatın mövcudluğu qaz hasilatı sahəsinin inkişafına real zəmin yaradır. Bu istiqamətdə "Şahdəniz" yatağının işlənməsi Azərbaycanın qaz sənayesinin inkişafında önəmli rol oynayacaqdır.

Qaz ehtiyatlarının işlənməsi daxili tələbatları ödəmək və onun ixracını təmin etmək nöqteyi-nəzərindən milli iqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Yaxın 10-20 il ərzində respublikanın qaz sənayesinin inkişafı bilavasitə "Şahdəniz" perspektiv strukturunun işlənməsində asılı olacaqdır. Məlumatlara əsasən Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsinin icrası çərçəvisində dövlət büdcəsinə 4883,1 mln.manat transfert edilib. Qacqın və məcburi köçkün ailəsinin məskunləşdirilməsi və sosial məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə 177,3 mln.manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 11 mln.manat, "Bakı-Tbilisi-Qara yeni dəmir yolu" layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 19,6 mln.manat vəsait sərf olunub.

Azərbaycan gəlirlərinin xarici ölkələrdə təşkili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə 5,2 mln.manat vəsait yönəldili. "Şahdəniz" qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi, Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi, TANAP və TAP layihələri üzrə yaradılmış səhmdar cəmiyyətinin birbaşa dövlət mülkiyyətində olan səhmlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Neft Fondundan 40 mln.manat vəsait ayrılıb. Altı ayda fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər 26,2 mln.manat təşkil edib. Fondun aktivləri ilin əvvəlinə nisbətən 4,86 mln. manat artaraq 37622,4 mln.ABŞ dollara dərədər olub.

3.2. Bazar münasibətləri şəraitində büdcədən kənar fondların vəsaitinin formalaşması təkmilləşdirilməsi.

Büdcədən kənar dövlət fondlarına, sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə nəzarət şöbəsinin fəaliyyət istiqamətlərinə aiddir: aidiyyəti üzrə palatanın iş planına təkliflərini hazırlayır və rəhbərliyə təqdim edir; dövlət büdcəsinin layihəsi və icrası üzrə şöbəyə daxil olan sənədləri, müvafiq statistik məlumatları təhlil edir və müvafiq rəy layihəsini hazırlayır; dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və müvafiq qanun layihəsinə dair fəaliyyət istiqaməti üzrə müvafiq rəyin layihəsini hazırlayır; Palatanın fəaliyyəti haqqında illik hesabatın hazırlanması üçün maliyyə-büdcə nəzarəti tədbirlərinin nəticələri üzrə şöbənin fəaliyyətini əks etdirən müvafiq materialların hazırlanmasını təmin edir; mövcud məlumat bazasının təkmilləşdirilməsi və müvafiq məlumatların əldə edilməsi məqsədilə aidiyyəti hesabat formalarını hazırlayır; fəaliyyət istiqaməti üzrə audit və digər nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir; məlumat və hesabatların təhlili, keçirilmiş audit tədbirlərinin nəticələrinə əsaslanaraq qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verir; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyətə göstərir.

"Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2010-cu il büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə rəy Hesablama Palatası Kollegiyasının 22 oktyabr 2009-cu il tarixli 22 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Palata tərəfindən aparılmış təhlil Fondun 2015-cü il üçün büdcənin tərtibi zamanı daha ehtiyatlı yanaşma tətbiq edildiyini göstərmiş, vakant iş yerlərinin mövcudluğu və iş qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi halları nəzərə alınaraq və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ötən illərdəki yığım səviyyələrinə əsaslanaraq növbəti il üçün bu maddədən gəlirlərin 604,1 mln manat səviyyəsində proqnozlaşdırılmışdır. Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcmində xüsusi çəkisini

artmasının nəzərdə tutulması əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda keçmiş Dövlət Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiəsi fondlarının vəsaitləri üzrə borclar və geriqaıtarmalar barədə məlumatın sair gəlirlərin tərkibində ayrıca sətirlə büdcə layihəsinə daxil edilməsi, sair gəlirlərin strukturunun daha müfəssəl təqdim edilməsi, dövlət büdcəsindən ayrılmış transfertlər üzrə xərcləmə istiqamətlərinin ayrı-ayrılıqda göstərilməsi, maliyyə dayanıqlılığının gücləndirilməsi və maliyyə müstəqilliyinin təmin olunması məqsədilə Fondun büdcəsinin defisit və ya profisitinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırma prosesində mövcud statistik məlumat bazasından daha geniş istifadə etməklə, ötən illərin təcrübəsinə əsaslanmaqla, həmçinin müasir metod və modelləri tətbiq etməklə dəqiq hesablamaların aparılması Palata tərəfindən məqsədemüvafiq hesab edilmişdir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda son illərdə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə yanaşı, pensiya islahatlarının təmin edilməsi siyasəti uğurla gərcəkləşdirilir. Fondun gəlir və xərcləri üzrə proqnozların icrasının təmin olunması, sığorta-pensiya sisteminin inkişaf etdirilməsi və əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil edir. DSMF məlumatlarına əsasən, 2015-ci ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 3 milyard 56 milyon manat təsdiq edilmişdir. 2015-cu ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 1 mlrd 950 milyon manat təşdiq olunub. Ötən il məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 56 faizi qeyri-büdcə təşkilatları üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının payına düşür. Bu dövrü ərzində həm fiziki şəxslərin, həm də torpaq mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilib. Nəticədə fiziki şəxslərdən daxilolmalar 35 faiz, torpaq mülkiyyətçiləri üzrə isə 29 faiz artıb.

Bu dövrdə vətəndaşların – müəyyən olunmuş qrafikə uyğun qəbulu, onların müraciətlərinə, ərizə və şikayətlərinə vaxtında baxılması və haqlı tələblərinin həll edilməsi təmin edilir. II ərzində fond aparatına vətəndaşlardan 9896 müraciət daxil olub. Bilavasitə fondun rəhbərliyi tərəfindən 312 vətəndaş qəbul edilərək, onların

müraciətlərinə baxılır. Onun sözlərinə görə, pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi, aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş yeni sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun davam etdirilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesablama ödənilən müavinətlərin təyin olunması və uçotunun avtomatlaşdırılması üzrə proqram təminatı hazırlanaraq testdən keçirilmiş və pilot rayonlarda tətbiqinə başlanılıb. İl ərzində sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması prosesi davam etdirilir.

Fərdi uçota alınanların sayı nisbətən 154 min nəfər artıb. Son illərdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. İl ərzində fondun 9 yerli şöbəsinin yeni inzibati binasının tikintisi başa çatdırılır, o cümlədən 4 yerli şöbəsinin inzibati binası istifadəyə verilib. Dövlət qulluqçularının peşəkarlığının artırılması ilə bağlı fond sistemində kadr işinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə kadrların ixtisas səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi kurslarının planı təsdiq edilərək icra olunur. Eyni zamanda, bu məqsədlə dövrü olaraq Azərbaycan prezidenti yanında Dövlət Qulluğu məsələləri üzrə Komissiya ilə birgə kurslar təşkil edilir.

DSMFondun məlumatlarına əsasən Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilən islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bununla bağlı Tədbirlər Planı hazırlanıb, xüsusilə cari ildə islahatların davamı olaraq pensiya təminatının avtomatlaşdırılması, bu sahədəki daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəz olunması və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi proseslərinin reallaşdırılması işi intensivləşdiriləcək. 2015-cü il ərzində bu məsələnin gerçəkləşdirilməsi nəticəsində sığorta-pensiya sisteminin ümumi iqtisadiyyatla əlaqəli inkişafının tam təmin olunması mexanizmi ortaya qoyulacaq. Başqa sözlə, fondada qeydiyyatda olan hər bir şəxs fondun internetdəki veb-saytında sosial sığorta nömrəsini daxil edərək, fərdi hesabında toplanmış məbləği və bu məbləğin hansı mənbələrdən formalaşdığını görə biləcəkdir.

**Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2015-cü il
bütçəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu**

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2015-cü il
bütçəsinin gəlirləri 3 056 285 700,0 manat, xərcləri 3 056 285 700,0 manat
məbləğində təsdiq edilir.

	Gəlirlərin mənbələri	Məbləğ(manatla)
1.	Məcburi dövlət sosial sığorta haqları, cəmi O cümlədən:	1 950 221 900,0
1.1.	Bütçədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	604 062 800,0
1.2.	Bütçədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər üzrə	82 372 200,0
1.3.	Bütçə təşkilatların bütçədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmalar	12 500 200,0
1.4.	Digər sığortaedənlər O cümlədən:	1 251 286 700,0
	Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üzrə	50 488 000,0
2.	Sair gəlirlər, cəmi O cümlədən:	6 063 800,0
	Sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyəri üzrə daxilolmalar	1 653 800,0
3.	Dövlət bütçəsindən ayırmalar (transfert)	1 100 000 000,0

	Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ(manatla)
1.	Əhaliyə ödənişlər, cəmi O cümlədən:	2 989 179 600,0
1.1.	Əmək pensiyaların ödənilməsinə, cəmi o cümlədən:	2 910 511 200,0
	Əmək pensiyalarının baza hissəsinə	1 536 468 000,0
	Əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə	1 374 043 200,0
1.2.	Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müavinətlərə, cəmi Ondan:	78 668 400,0
	Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə	20 437 500,0
	Hamiləliyə və doğuşa görə	24 153 300,0
	Uşağın anadan olmasına görə	6 183 000,0
	3 yaşına çatanaqədək uşaqlara qulluqla əlaqədar	8 500 000,0
	Dəfn üçün	8 500 000,0
	İşsizliyə görə	13 434 800,0
2.	Pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərcləri	20 111 100,0
3.	Sığortaolunanlarının sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclər, cəmi O cümlədən:	19 000 000,0
3.1.	Sanatoriya-kurort müalicəsi və istirahət üçün yollayışların alınmasına	14 776 800,0
3.2.	Sığortaolunanlarının uşaqlarının sağlamlıq duşərgələrində istirahətinin təşkilinə	318 300,0
3.3.	Sanatoriya-profilaktoriyalara xərcləri, tibb xidməti və şatların saxlanılmasına	196 700,0
3.4.	Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının	

	idman cəmiyyətlərinə məxsus idman qurğularının qismən saxlanılmasına (işçilərin əmək haqqının ödənilməsi)	2 457 400,0
3.5.	Həmkarlar İttifaqlarının texniki və əməyin hüquqi müfəttişliyinin, etimadlı həkimlərin, sağlamlaşdırma işi məçğul olan təlimatçıların saxlanılmasına	1 250 800,0
4.	Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun mərkəzi aparatının və onun yerli orqanlarının saxlanılması xərcləri	26 224 000,0
5.	Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərcləri, cəmi O cümlədən:	40 000,0
5.1.	Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiyasına üzvlük haqqının ödənilməsi xərcləri	14 000,0
5.2.	MDB dövlətlərinin Sosial Təminat Assosiasiyasına üzvlük haqqının ödənilməsi xərcləri	26 000,0
6.	“2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclər	1 500 000,0
7.	Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiyası arasında 2004-cü il 23 sentyabr tarixdə imzalanmış və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 noyabr tarixli 518 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnkişaf üçün Kredit Sazişi”nə əsasən “Pensiya və sosial təminat” Layihəsi üzrə kreditin qaytarılması xərcləri maliyyələşdirilməsi	231 000,0

Qeyd edək ki, əmək pensiyası - "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunla nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən edilən və məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərin onlara əmək pensiyası təyin olunduqdan əvvəl aldıkları əmək haqqı və digər gəlirlərin, yaxud sığorta olunan şəxslərin ölümü ilə əlaqədar onların ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiyası məqsədi ilə vətəndaşlara aylıq pul ödənişidir. Əmək pensiyasının 3 növü vardır:- yaşa görə əmək pensiyası, əlilliyə görə əmək pensiyası, ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası.

Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq davam etdirilən tədbirlər nəticəsində dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi genişlənməkdədir. Belə ki, cari ilin birinci rübündə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) tərəfindən əlavə olaraq 24 881 sığortaolunana fərdi şəxsi hesab açılıb. 2014- cü il tarixinə olan statistikaya əsasən, Azərbaycanda fərdi şəxsi hesaba malik sığortaolunanların sayı 1 825 333 nəfərə çatıb.

Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi şəxsi hesabı olan sığortaolunanların 1 013 851 nəfəri kişi, 811 482 nəfəri isə qadındır. Fərdi şəxsi hesabı olanlar arasında 40-50 yaş aralığında sığortaolunanlar üstünlük təşkil edir. Göstərilən yaş kateqoriyalanna aid olan vətəndaşlar ümumi sığortaolunanların 466 948 nəfərini əhatə edir. Bundan başqa, fərdi uçot sistemində 30 yaşa kimi sığortaolunan vətəndaşlar 402 040 nəfər, 30-40 yaşa kimi sığortaolunanlar 409 825 nəfər, 50-60 yaşa kimi sığortaolunanlar 379 196 nəfər, 60 yaşdan yuxarı olan sığortaolunanlar isə 167 324 nəfər təşkil edir.

Xatırladaq ki, fərdi uçot - Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun əmək pensiyalarının və digər sosial müdafiə hüquqlarının təmin edilməsi üçün hər bir sığortaolunan haqqında məlumatların uçotunun təşkili və aparılmasıdır. 2006-cı il 01 yanvar tarixdən tətbiq olunan "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, əmək pensiyaları fərdi şəxsi hesaba toplanan pensiya kapitalına əsasən hesablanır.

Ölkədə əhalinin sosial problemlərinin həlli, o cümlədən pensiya və müavinətlərin, ünvanlı sosial yardımın, məcburi köçkünlərinin sosial məsələlərinin və digər sosial tədbirlərinin maliyyə təminatı üçün 2015-ci ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və

sosial təminat xərcləri üçün 2040,5 mln.manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır, bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 290,2 mln.manat və ya 16,6 faiz çoxdur.

2015-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə ayrılan vəsaitin 1100,0 mln.manatı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu vasitəsilə həyata keçirilən əmək pensiyaların maliyyələşdirilməsinə, 548,4 mln.manatı (2014-cü ilə nisbətən 41,6 mln.manat və ya 8,2 %, 2013-cü ilin faktiki icrasına nisbətən 90,3 mln.manat və ya 19,7% çox) Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müvafiq orqanları vasitəsilə həyata keçirilən sosial müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial xarakterli ödənişlərin, 224,5 mln.manatı (2014-cü ilə nisbətən 2,3 mln.manat və ya 1,0%, 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 12,7 mln.manat və ya 6,0% çox) Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bununla yanaşı, 2015-cü ilin dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də sosial müdafiə və sosial təminat təyinatlı infrastrukturulara aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

NƏTİCƏ

- Büdcədənkənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədənkənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Büdcədənkənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial - iqtisadi məsələlərin həllinə yönəlməkdən ibarətdir. Büdcədənkənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədənkənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Dövlətin büdcədənkənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur.

- Tarixən büdcədənkənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birləşməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bu da bir fondda vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədənkənar fondların dövlət büdcə sistemində daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir.

- Büdcədənkənar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial - mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi tapılmasını vacib bir prosesə çevirir.

- Büdcədənkənar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklərə aiddir: Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri — sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənkənar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

- İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənkənar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir. Büdcədənkənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında

qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

- Büdcədənkənar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan: əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək; əhalinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək; sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək; pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s.

- Büdcədənkənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR-nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənkənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir. Büdcədənkənar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədənkənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

- Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır: hasilatin pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; bonuslar; karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akr hesabı ödənişlər; dividendlər; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar.

- Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir.

- DNF fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə neft Fondunun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatın müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması

vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditori beynəlxalq nüfuzlu " Ernst Young" audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlama ilə bilən.

- Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir: Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq; təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq; işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

- ARDNF-nin vəsaiti hesabına iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir.

- Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, ARDNF-dən 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 135 mln.manat həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 244 mln. manat məbləğində vəsait ödənməmiş, həmçinin ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarını təmin etmək üçün 505 mln. manat həcmində vəsaiti Dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir.

- - Neft fondunun investisiya portfelinin məcmu dəyərinin 55%-i ABŞ dolları, 35%-i avro, 5%-i İngiltərə funt-sterlinqində ifadə olunan aktivlərə yerləşdirilir. Portfelin məcmu dəyərinin digər 5%-i isə uzunmüddətli ölkə (suveren borc) reytingi "A" ("Standart ənd Purz" (Standart & Poor's), "Fitc" (Fitc)) və ya "A2" ("Mudiz" (Mood's)) kredit reytinglərindən aşağı olmayan ölkələrin valyutalarında yerləşdirilə bilər.Fondun vəsaiti yüksək kredit reytinginə malik olan xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarına, xarici dövlət agentlikləri tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, maliyyə institutları və banklar tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, depozitlərə

və pul bazarı alətlərinə, habelə xarici menecerlər vasitəsilə korporativ qiymətli kağızlara (səhmlərə) yerləşdirilə bilər.

- Azərbaycan hökuməti neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə etməyə verilməsi strategiyası üzərində işləyir. Konsepsiyanın mahiyyəti gəlirlərin müəyyən hissəsini hər il büdcəyə köçürməkdən və ondan ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə etməkdən ibarətdir. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmləri hesab edirlər ki, neft gəlirlərindən istifadənin başca məqsədi infrastrukturun maliyyələşdirmək və inkişaf etdirməkdir. İnkişafın indiki mərhələsində neft gəlirlərindən qeyri-neft sənaye və aqrar istehsal sahələrinin, regionların inkişafı üçün.

- Yaxın illərdə dünya bazarında qiymətlərin əlverişli olması proqnozları Azərbaycanın neft gəlirlərinin dəfələrlə artmasına real imkanlar açır. Belə bir şəraitdə, lüzumsuz maliyyə israfçılığına yol verməmək və ölkənin neft ehtiyatlarının tükənməsi dövründə maliyyə imkanlarının kəskin azalmasını qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda yığım-xərc balansının optimal təşkili olduqca vacibdir. Belə yanaşma - neft gəlirləri hesabına maliyyələşən xərclərə sərt nəzarəti, bu gəlirlər hesabına gələcək yığımların yüksək səviyyəsinə nail olunmasını, makroiqtisadi idarəetmənin səmərəsinin artırılmasını, neft gəlirlərini üstün olaraq istehlakın deyil, investisiyalara maliyyələşdirilməsinə yönəltməklə, iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılmasını, qeyri-neft sektorunun inkişafının "neft bumu" ilə dəstəklənməsi ilə yanaşı ona vergi stimullarının da tətbiqini nəzərdə tutan mühüm prinsipləri əhatə edir.

- Hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun restrukturizasiyasına yönəlmiş bir sıra kompleks tədbirlər də həyata keçirilməkdədir. Belə ki, son illər bu sektora xarici investisiyalara axını güclənmiş, ixrac və idxalı əvəzədən sahələrin inkişafı, o cümlədən, onun məzənnə siyasəti vasitəsilə inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ölkədə özəl sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin həm institusional, həm də maliyyə kontekstində artırılmasını nəzərdə tutan fərmanlar verilmiş və onların icrasına başlanmışdır.

- Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcminin gəlirlərdə xüsusi çəkisini artmasının nəzərdə tutulması əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir.

-Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun davam etdirilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesablaşma ödənilən müavinətlərin təyin olunması və uçotunun avtomatlaşdırılması üzrə proqram təminatı hazırlanaraq testdən keçirilmiş və pilot rayonlarda tətbiqinə başlanılıb. İl ərzində sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması prosesi davam etdirilir.

- DSMFondun məlumatlarına əsasən AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilən islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bununla bağlı Tədbirlər Planı hazırlanıb, xüsusilə cari ildə islahatların davamı olaraq pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması, bu sahədəki daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəz olunması və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi proseslərinin reallaşdırılması işi intensivləşdiriləcək.

- AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair DP uyğun olaraq davam etdirilən tədbirlər nəticəsində dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi genişlənməkdədir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

- 1."Büdcə sistemi haqqında" AR Qanunu. B., 2001.
- 2.AR Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinadarlığı haqqında Əsasnamə. B, 2000.
- 3.AR 2015-cu il dövlət büdcəsi zərfi 1 c.1.
- 4.D.A.Bağirov, M.X.Həsənli Maliyyə. B., 2012.
- 5.M.X.Həsənli Bazar iqtisadiyyatı ölkələrin verqi sistemlərinin formalaşması. B., 2005.
- 6.R.Kempell, Makkonel Stenli Ekonomiks.
- 7.N.Novruzov, X.Hüseynov Maliyyə. B., 2007.
- 8.V.Zeynalov Maliyyənin əsasları. B., 2008.
- 9.Н.Г.Менкью Макроэкономика. М., 1994.
- 10.К.Р.Макконелл, СЛ.Брю Экономикс: принципы, проблемы и политика. Б., 2001.
- 9.Г.БПоляк Государственные и муниципальные финансы. 2004.
- 10.Д.Ю.Федотов О формировании доходов внебюджетных фондов России. М., 2007.
- 11.Л.Н.Лыкова Налоговая система федеративного государства: опыт Канады. М., 2004.
- 12.Т.В.Любицкая Финансовая политика государства. Текст лекций. Красноярск, 1995.
- 13.Ковалев Финансы . М., 2013.
- 14.Статистический сборник за 2014 .
- 15.Интернетресурсы.

РЕЗЮМЕ

В условиях рыночных преобразований, происшедших в стране, государство сопровождается формированием принципиально новой финансовой системой, важным звеном которой являлись и являются в настоящее время государственные внебюджетные фонды. Внебюджетные фонды выступают одним из звеньев государственных финансов. Фонды – это форма перераспределения и использования финансовых ресурсов, привлекаемых государством для финансирования определенной части общественных потребностей и комплексно расходующихся на основе оперативной самостоятельности. Внебюджетные фонды позволяют влиять на процесс производства посредством финансирования, субсидирования отечественных предприятий, обеспечивать природоохранные мероприятия, финансируя их за счет специально выделенных средств, оказывать социальные услуги населению путем выплаты пенсий, пособий, субсидирование и финансирование социальной инфраструктуры в целом, а также предоставлений займов, в том числе зарубежным партнерам, включая иностранные государства.

THE SUMMARY

Non-budget funds are the ones that are being formed out of the state and local budgets, used for the purpose of the realization of such constitutional rights of the citizens as; pension social insurance, medial aid, and other social needs, and are not financed from the state budget. Non-budget funds are an important chain of the state financial system. In the conditions of the transition to the modem market economy, the mechanism of the citizens' social insurance, existing during the planned economy time, failed, and became a subject of the alterations. Nowadays, non-budget funds play an important role in the social insurance and overall developments of the country.

**“BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ BÜDCƏDƏNKƏNAR
FONDLARIN FORMALAŞMASI PROBLEMLƏRİ” MÖVZUSUNDA
MAGİSTRİK DİSSERTASİYASININ REFERATI**

Mövzunun aktuallığı.Büdcədənkənar fondların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial - iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir.Büdcədənkənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir.Büdcədənkənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar.Məqsədli təyinatına görə büdcədənkənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar.Büdcədənkənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır.Büdcədənkənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir.Dövlətin büdcədənkənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinata malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur.Respublikada bu fondların vəsaiti yeni istehsal səhələrinin yaradılmasında, işçilərə yeni ixtisas verilməsində və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır.Qeyd edilənlər "Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənkənar fondların formalaşması problemləri" mövzusunda dissertasiya işinin aktual bir problemə həsr edildiyini göstərir. Büdcədənkənar dövlət fondları dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitutsiya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır. Büdcədənkənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olub maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcədənkənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahidə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə nəzarət edir. Büdcədənkənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət

aktları ilə reqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkili və istifadəsi qaydaları göstərilir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycanda büdcədənənar fondların formalaşdırılması problemləri və bu sahədə qanunvericilik üzrə bazamın yaranması məsələlərini tədqiq edən müasir alimlərdən M.X.Həsənlı, D.A.Bağırov, Ş. Ş.Bədəlov, S.S.Səfərov, S. M. Məmmədov, B. A. Xankişiyev və başqalarının xidmətləri böyükdür.

Büdcədənənar fondların formalaşdırılması problemlərinin nəzəri cəhətdən tədqiq olunması zəruriliyi, iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində onun xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi dissertasiyva işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını dünyamın və ölkəmizin iqtisadçı alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarları və Respublika Prezidentinin fərmanları, hökumətin sərəncamları, digər hüquqi normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi büdcədənənar fondların formalaşdırılması problemlərini tədqiq etməkdən ibarətdir. Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıda sadalanan vəzifələr qarşıya qoyulmuş və öyrənilmişdir:

- Büdcədənənar fondların mahiyyətinin açıqlanması;
- Büdcədənənar fondların formalaşması xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilməsi;
- Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcədənənar fondların müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədənənar, xüsusi fondlan və onların ölkə iqtisadiyyatında rolunun açıqlanması;

Müasir şəraitdə respublikamızda büdcədənənar fondların formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin açıqlanması.

Tədqiqatın obyektı. Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcədənənar fondlar, predmetini isə bu fondların formalaşması problemlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, DSMF, ADNŞ, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Vergilər Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatlarından, Azərbaycan və xarici dövlətlərin dövrü mətbuatının təhlili üzrə məqalələrdən və internet materiallarından istifadə edilmişdir.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində - “Büdcədənəkar fondların nəzəri əsasları” – büdcədənəkar fondlar-maliyyə sisteminin əsas həlqəsi kimi, bu fondların mahiyyəti və təşkili formaları göstərilmişdir.

İkinci fəsilə - “Büdcədənəkar fondların formalaşmasının müasir vəziyyəti” – müasir şəraitdə büdcədənəkar fondların formalaşması xüsusiyyətlərinin təhlili, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən büdcədənəkar fondların formalaşmasının müasir vəziyyətinin tədqiqi göstərilmişdir.

Üçüncü fəsilə - “Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənəkar fondlarının vəsaitlərinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”ndə – DSM və DNŞ fondlarının vəsaitlərinin istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması yolları, büdcədənəkar fondlarının vəsaitinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır.

“Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənəkar fondların formalaşması problemləri” mövzusunda yazılmış dissertasiya işindən aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- Büdcədənəkar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədənəkar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Büdcədənəkar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd³ mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial - iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Büdcədənəkar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədənəkar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Dövlətin büdcədənəkar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının

sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur.

- Tarixən büdcədənəkar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birləşməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bu da bir fondla vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədənəkar fondların dövlət büdcə sisteminə daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir.

- Büdcədənəkar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial - mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi tapılmasını vacib bir prosesə çevirir.

- Büdcədənəkar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklərə aiddir: Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri — sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənəkar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

- İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənəkar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir. Büdcədənəkar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

- Büdcədənəkar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan: əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək; əhalinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək; sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək; pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s.

- Bütçədənkənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR-nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Bütçədənkənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir. Bütçədənkənar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin bütçə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən bütçə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində bütçədənkənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

- Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır: hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; bonuslar; karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akr hesabı ödənişlər; dividendlər; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar.

- Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir.

- DNF fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə neft Fondunun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatın müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditi beynəlxalq nüfuzlu "Ernst Young" audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlamla bilər. ⁷⁵

- Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir: Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq; təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində

beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq; işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

- ARDNF-nin vəsaiti hesabına iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir.

- Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, ARDNF-dən 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 135 mln.manat həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 244 mln. manat məbləğində vəsait ödənməmiş, həmçinin ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarını təmin etmək üçün 505 mln. manat həcmində vəsaiti Dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir.

- - Neft fondunun investisiya portfelinin məcmu dəyərinin 55%-i ABŞ dolları, 35%-i avro, 5%-i İngiltərə funt-sterlinqində ifadə olunan aktivlərə yerləşdirilir. Portfelin məcmu dəyərinin digər 5%-i isə uzunmüddətli ölkə (suveren borc) reytingi "A" ("Standart ənd Purz" (Standart & Poor's), "Fitc" (Fitc)) və ya "A2" ("Mudiz" (Mood's)) kredit reytinglərindən aşağı olmayan ölkələrin valyutalarında yerləşdirilə bilər. Fondun vəsaiti yüksək kredit reytinginə malik olan xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarına, xarici dövlət agentlikləri tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, maliyyə institutları və banklar tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, depozitlərə və pul bazarı alətlərinə, habelə xarici menecerlər vasitəsilə korporativ qiymətli kağızlara (səhmlərə) yerləşdirilə bilər.

- Azərbaycan hökuməti neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə etməyə verilməsi strategiyası üzərində işləyir. Konsepsiyanın mahiyyəti gəlirlərin müəyyən hissəsini hər il büdcəyə köçürməkdən və ondan ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə etməkdən ibarətdir. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmiləri hesab edirlər ki, neft gəlirlərindən istifadənin başca məqsədi infrastrukturun maliyyələşdirmək və inkişaf etdirməkdir. İnkişafın indiki mərhələsində neft

gəlirlərindən qeyri-neft sənaye və aqrar istehsal sahələrinin, regionların inkişafı üçün.

- Yaxın illərdə dünya bazarında qiymətlərin əlverişli olması proqnozları Azərbaycanın neft gəlirlərinin dəfələrlə artmasına real imkanlar açır. Belə bir şəraitdə, lüzumsuz maliyyə israfçılığına yol verməmək və ölkənin neft ehtiyatlarının tükənməsi dövründə maliyyə imkanlarının kəskin azalmasını qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda yığım-xərc balansının optimal təşkili olduqca vacibdir. Belə yanaşma - neft gəlirləri hesabına maliyyələşən xərclərə sərt nəzarəti, bu gəlirlər hesabına gələcək yığımların yüksək səviyyəsinə nail olunmasını, makroiqtisadi idarəetmənin səmərəsinin artırılmasını, neft gəlirlərini üstün olaraq istehlakın deyil, investisiyaların maliyyələşdirilməsinə yönəltməklə, iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılmasını, qeyri-neft sektorunun inkişafının "neft bumu" ilə dəstəklənməsi ilə yanaşı ona vergi stimullarının da tətbiqini nəzərdə tutan mühüm prinsipləri əhatə edir.

- Hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun restrukturizasiyasına yönəlmiş bir sıra kompleks tədbirlər də həyata keçirilməkdədir. Belə ki, son illər bu sektora xarici investisiyaların axını güclənmiş, ixrac və idxalı əvəzədən sahələrin inkişafı, o cümlədən, onun məzənnə siyasəti vasitəsilə inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ölkədə özəl sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin həm institusional, həm də maliyyə kontekstində artırılmasını nəzərdə tutan fərmanlar verilmiş və onların icrasına başlanmışdır.

- Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcminin gəlirlərdə xüsusi çəkisini artmasının nəzərdə tutulması əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir.

-Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun davam etdirilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesablama ödənilən müavinətlərin təyin olunması və uçotunun avtomatlaşdırılması üzrə proqram təminatı hazırlanaraq testdən keçirilmiş və pilot rayonlardan tətbiqinə başlanılıb. İl ərzində sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması prosesi davam etdirilir.

- DSMFondun məlumatlarına əsasən AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilən islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bununla bağlı Tədbirlər Planı hazırlanıb, xüsusilə cari ildə islahatların davamı olaraq pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması, bu sahədəki daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəz olunması və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi proseslərinin reallaşdırılması işi intensivləşdiriləcək.

- AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair DP uyğun olaraq davam etdirilən tədbirlər nəticəsində dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi genişlənməkdədir.

ZEYNALOVA ƏZİZƏNİN
"BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ BÜDCƏDƏNKƏNAR
FONDLARIN FORMALAŞMASI PROBLEMLƏRİ" MÖVZUSUNDA
MAGİSTRİK DİSSERTASİYASININ İŞİNƏ

RƏY

Büdcədənkənar fondların mənbəyini milli gəlir təşkil edir. Bu fondların əsas yaranma mənbələrini sosial sığorta haqları, transfertlər, müəssisə və təşkilatların əmək haqqı fondlarından, balans mənfəətindən məcburi ayırmalardan daxilolmalar, kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyətindən daxilolmalar təşkil edir. Müasir dövrdə büdcədənkənar fondların əhəmiyyəti artır.

Zeynalova Əzizənin "Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənkənar fondların formalaşması problemləri" magistrlik dissertasiya işi hazırkı dövrün aktual məsələlərindən birinə həsr edilmişdir. Büdcədənkənar fondların formalaşdırılması problemi nəzəri cəhətdən tədqiq olunması zəruriliyi. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində onun xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi dissertasiyaya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını dünyanın və ölkəmizin iqtisadçı alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarları və Respublika Prezidentinin fərmanları, hökumətin sərəncamları, digər hüquqi normativ sənədlər təşkil edir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla məntiqi ardıcılıqla tərtib edilmişdir. İşin birinci fəslində ümumilikdə maliyyənin və dövlət maliyyəsinin həlqələrindən biri olan dövlət büdcədənkənar pul fondlarının mahiyyəti açıqlanmışdır. Dissertasiya işinin ikinci fəslində büdcədənkənar pul fondlarının formalaşma xüsusiyyətləri və müasir vəziyyəti araşdırılaraq üçüncü fəsilə isə büdcədənkənar fondların vəsaitlərinin formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübə öyrənilmişdir. Ümumilikdə dissertasiya işinin müdafiyyəyə təqdim edilməsini məsləhət görürəm.

Elmi rəhbər:

dos. Tağıyeva N.S

**"BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ BÜDCƏDƏNKƏNAR
FONDLARIN FORMALAŞMASI PROBLEMLƏRİ" MÖVZUSUNDA
MAGİSTRİK DİSSERTASİYASININ İŞİNƏ**

R Ə Y

75

Büdcədənkənar fondların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial - iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Büdcədənkənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Büdcədənkənar fondları dövlət və yerli səviyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatna görə büdcədənkənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Büdcədənkənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Müasir şəraitdə maliyyə sistemi dövlət maliyyəsi və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə münasibətləri kimi öyrənilir. Mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması ilə bağlı maliyyə münasibətləri dövlət maliyyəsində, qeyri- mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətləri isə təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsində şərh edilir.

Büdcədənkənar fondlar iki yolla yaradılır: büdcədən xüsusilə vacib təyinata malik müvafiq xərclərin ayrılmasında və büdcədənkənar fondların öz xüsusi gəlir mənbələri hesabına formalaşdırılması. Büdcədənkənar fondların formalaşdırılması zamanı yenidən bölgü prosesində milli gəlirin səfərbərliyə alınmasının əsas metodları aşağıdakılardır: xüsusi vergilər və yığımlar; büdcə vəsaitləri və istiqrazlar.

Zeynalova Əzizənin "Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənkənar fondların formalaşması problemləri" magistrlik dissertasiya işi hazırki dövrün aktual məsələlərindən birinə həsr edilmişdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla məntiqi ardıcılıqla tərtib edilmişdir.

Zeynalova Əzizənin "Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənkənar fondların formalaşması problemləri" mövzusunda dissertasiya işi tələb olunansəviyyədə hazırlanmışdır və onun müdafiəyə buraxılmasını məqsəddə uyğun hesab edirəm.

Azərbaycan mövcud büdcə həcmi qorumaqla tədricən büdcənin yarısını təşkil edən Neft Fondu transferlərini azaltmalıdır. Buna isə qeyri neft sektorunun inkişafı ilə nail olmaq olar. Eyni zamanda Türkiyədə büdcə xərclərinin yarıdan çoxunu təşkil edən təhsil və səhiyyə xərcləri Azərbaycanla müqayisədə 3 dəfə çoxdur. Elmə və təhsilə ayrılan hər 1 dollar xərc, bir neçə ilə 3-5 dollar gəlir gətirir. Dolayısıyla dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ÜDM sinin 2-3 faizini elmə, 6-7 faizini təhsilə ayırması təcrübəsini effektiv xərclənmək şərti ilə Azərbaycanda da tətbiq etmək olar.

Bir başqa vacib vəzifə büdcə xərclərinin effektivliyinin artırılmasıdır. Bu istiqamətdə müasir metodlardan istifadə edilə bilər. Eyni zamanda neftin tükənən resurs olduğunu nəzərə alaraq qeyri neft sektorunun inkişafına dəstəyin artırılması vacibdir. Bir başqa nüans büdcənin təyinatlılığına ictimai nəzarətin artırılmasıdır. Neft Fondu və Mərkəzi Bankın 50 milyard dollara çatan rezervlərinin rasyonel və iqtisadi əsaslarla rentabelli və risksiz layihələrə yönləndirilməsi və kölgə iqtisadiyyatının azaldılması bu istiqamətdə atılacaq vacib məsələlərdəndir. Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrinin büdcə gəlirləri içində gömrük rüsumlarının cüzi yer tutması artıq müasir dünyada gömrük gəlirlərinin fiskal məqsədlərlə tutulmadığını göstərir. Dolayısıyla Azərbaycan da bu təcrübədən istifadə edərək gömrük rüsumlarından daxili istehsalını tənzimləmək məqsədi daşmalıdır. Bir başqa vacib məsələ isə büdcədən subsidiya və transferləri tədricən azaltmaqdır.

Misal üçün bir çox inkişaf etmiş ölkədə sosial müdafiə fondları öz yığımlarını iqtisadi layihələr və bank resursları kimi dəyərləndirərək demək olar ki, büdcədən asılılıqdan azad olmuşdur. Azərbaycanda da hazırda yığım fondu olan bu resursları investisiya istiqamətli də qiymətləndirmə həm pensiya və müavinətlərin artırılmasına həm də büdcədən olan asılılığın azaldılmasına kömək edə bilər.